

Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:36

Nea Alasaari, Reija Katainen

Selvitys

SUKUPUOLTEN TASA-ARVON EDISTÄMISESTÄ VARHAISKASVATUKSESSA

■ SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2016

KUVAILEHTI

Julkaisija	Päivämäärä
Sosiaali- ja terveysministeriö	6.6.2016
Tekijät	Toimeksiantaja
Nea Alasaari, Reija Katainen	Sosiaali- ja terveysministeriö
	HARE-numero ja toimielimen asettamispäivä

Muiston nimi
Selvitys sukupuolten tasa-arvon edistämisestä varhaiskasvatuksessa

Tiivistelmä

■ Varhaiskasvatuslaissa sukupuolten tasa-arvo on kirjattu yhdeksi varhaiskasvatuksen tavoitteeksi. Valtakunnallisissa varhaiskasvatusta ohjaavissa dokumenteissa ei kuitenkaan määritellä, mitä tasa-arvo tarkoittaa, miten sitä konkreettisesti edistetään tai miten sen toteutumista seurataan. Myös varhaiskasvattajien koulutuksesta puuttuu yleinen ja yhteinen opintojakso, joka valmistaisi kasvattajia tasa-arvon edistämiseen. Tutkimukset osoittavatkin, että varhaiskasvatuksessa on useita epä-tasa-arvoisia käytänteitä sekä lasten kohtaamisessa että toimintaympäristössä.

Sukupuolten tasa-arvon toteutuminen varhaiskasvatuksessa vaatii pysyviä rakenteita. Tasa-arvon tulee kytkeytyä varhaiskasvatukseen tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Yksi väline tähän on toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma, jonka laatimiseen on jo velvoite oppilaitoksissa ja perusopetuksessa. Suunnitelma olisi vaikuttava keino edistää sukupuolten tasa-arvon toteutumista myös varhaiskasvatuksessa.

Varhaiskasvatuksessa laadittava toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma ohjaa työyhteisön ja kasvattajan toimintaa. Suunnitelmasta on eniten hyötyä, kun se laaditaan yksikkötasolla. Suunnitelmassa on tärkeä määritellä, mitä tasa-arvolla tarkoitetaan. Arjen havainnointi taas auttaa paikantamaan niitä tilanteita, joissa tasa-arvo ei toteudu ja jotka voidaan suunnitelmassa osoittaa kehittämiskohteiksi. Toiminnan kehittämiseksi tulee nimetä konkreettisia toimenpiteitä ja aikataulu niiden toteuttamiselle ja seurannalle. Pelkkä suunnitelman laatiminen ei siis riitä, vaan siinä määriteltyjen toimenpiteiden toteutumista ja tuloksia tulee seurata ja arvioida.

Asiasanat

sukupuolten tasa-arvo, varhaiskasvatus

Sosiaali- ja terveysministeriön
raportteja ja muistioita 2016:36

Muut tiedot
www.stm.fi

ISSN-L 2242-0037
ISSN 2242-0037 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-00-3820-5
URN:ISBN:978-952-00-3820-5
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3820-5>

Kokonaissivumäärä
36

Kieli
suomi

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Datum
Social- och hälsovårdsministeriet	6.6.2016
Författare	Uppdragsgivare
Nea Alasaari, Reija Katainen	Social- och hälsovårdsministeriet
	Projektnummer och datum för tillsättandet av organet

Rapportens titel

Utredning om främjandet av jämställdhet inom småbarnspedagogiken

Referat

■ I lagen om småbarnspedagogik har jämställdhet mellan könen skrivits in som ett mål för småbarnspedagogiken. I de dokument som styr den riksomfattande småbarnspedagogiken definieras dock inte vad jämställdhet innebär, hur den konkret främjas eller hur genomförandet följs upp. Även i utbildningen för de som arbetar inom småbarnspedagogiken saknas en allmän och gemensam studieperiod som skulle bereda småbarnspedagogerna att främja jämställdhet. Undersökningar visar också att det finns mycket ojämslälld praxis inom småbarnspedagogiken både när det gäller bemötandet av barn och verksamhetsmiljön.

Förverkligandet av jämställdhet inom småbarnspedagogiken kräver bestående strukturer. Jämställdhet ska höra ihop med småbarnspedagogiken målmedvetet och planmässigt. Ett verktyg för detta är en handlingsplan för jämställdhet, och upprättandet av en sådan är redan en skyldighet för läroanstalterna och inom den grundläggande utbildningen. En plan skulle vara en effektiv metod för att främja förverkligandet av jämställdhet mellan könen också inom småbarnspedagogiken.

En handlingsplan för jämställdhet som ska utarbetas inom småbarnspedagogiken styr arbetssamfundets och småbarnspedagogens verksamhet. Planen är till störst nytta när den utarbetas på enhetsnivå. Det är viktigt att i planen definiera vad som avses med jämställdhet. Observationer i vardagen däremot hjälper att lokalisera de situationer där jämställdheten inte förverkligas och som i planen kan visas vara utvecklingsmål. För att utveckla verksamheten ska konkreta åtgärder och en tidtabell för att genomföra och följa upp dem föreslås. Att enbart utarbeta en plan räcker alltså inte utan genomförandet och resultaten av de åtgärder som fastställts i den ska följas upp och bedömas.

Nyckelord

jämställdhet mellan kvinnor och män, småbarnspedagogik

Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2016:36

Övriga uppgifter

www.stm.fi/svenska

ISSN-L 2242-0037

ISSN 2242-0037 (online)

ISBN 978-952-00-3820-5

URN:ISBN:978-952-00-3820-5

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3820-5>

Sidoantal

36

Språk

finska

SOCIAL- OCH
HÄLSOVÅRDSMINISTERIET

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	5
2 VARHAISKASVATUSTA OHJAAVAT LAIT JA ASETUKSET SEKÄ PALVELU- JA OHJAUSJÄRJESTELMÄ	6
2.1 TASA-ARVON EDISTÄMISEN LAILLINEN VELVOITE	6
2.2 VARHAISKASVATUKSEN PALVELU- JA OHJAUSJÄRJESTELMÄ.....	8
2.3 VARHAISKASVATUSSUUNNITELMAN JA ESIOPETUKSEN OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEET	9
2.4 VARHAISKASVATUKSEN KUNTAKOHTAISET SUUNNITELMAT	11
2.5 VARHAISKASVATUS JA TASA-ARVO MUISSA Pohjoismaissa.....	12
3 VARHAISKASVATUKSEN TASA-ARVOTILANNE.....	14
3.1 SUKUPUOLIROOLIT JA -STEREOTYPIAT.....	14
3.2 LASTEN HUOMIOIMINEN	16
3.3 SUKUPUOLITTUNUT TOIMINTAYMPÄRISTÖ	17
3.4 VARHAISKASVATTAJIEN KOULUTUS.....	19
4 HYVIÄ KÄYTÄNTÖJÄ TASA-ARVOISEN KASVATUKSEN TUKEKEMISEEN	21
4.1 ERIYTETYSTÄ TOIMINNASTA SUKUPUOLISENSITIIVISEEN LÄHESTYMISTAPAAN.....	21
4.2 TASA-ARVOHANKKEITA	22
4.3 HYVIÄ KÄYTÄNTÖJÄ.....	24
5 TOIMINNALLINEN TASA-ARVO-SUUNNITELMA TASA-ARVON EDISTÄMISEN TYÖKALUNA.....	26
5.1 TOIMINNALLINEN TASA-ARVOSUUNNITTELU OPPILAITOKSISSA.....	26
5.2 MITÄ TOIMINNALLINEN TASA-ARVOSUUNNITELMA VAATII VARHAISKASVATUKSELTA	27
5.3 KUINKA TEHDÄ TOIMINNALLINEN TASA-ARVO-SUUNNITELMA	29
6 LOPUKSI	31
LÄHTEET	32

1 JOHDANTO

Suomalainen varhaiskasvatus on ollut muutoksessa viime vuosina, kun se siirtyi hallinnollisesti sosiaali- ja terveysministeriön alaisuudesta opetus- ja kulttuuriministeriöön. Muutos kytkee varhaiskasvatuksen osaksi kasvatus- ja koulutuspalveluja aiemman sosiaalihuoltolain mukaisen sosiaalipalvelun sijaan. Uuden varhaiskasvatuslain muutostyö käynnistyi vuonna 2012 ja ensimmäiset lakiuudistukset astuivat voimaan syksyllä 2015.

Varhaiskasvatuspalvelut on Suomessa keskeinen osa lapsiperheiden palvelu- ja tukijärjestelmää. Varhaiskasvatus on suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatusta, opetusta ja hoivaa painottuen pedagogiikkaan. Varhaiskasvatuspalvelujen piiriin kuuluu päivähoito, esiopetus sekä muut varhaiskasvatuspalvelut. Lisäksi yksityiset palveluntuottajat, järjestöt ja seurakunnat voivat tuottaa varhaiskasvatuspalveluja.

Varhaiskasvatuslaki määrittelee sukupuolten tasa-arvon toteutumisen keskeiseksi toimintaa ohjaavaksi tavoitteeksi. Kuitenkin käytännön tasolla tasa-arvo mielletään usein jo saavutetuksi ja itsestäänselväksi lähtökohdaksi, vaikka kotimaiset ja kansainväliset tutkimukset osoittavat, ettei sukupuolten tasa-arvo aina toteudu. Toimintaa ohjaavien suunnitelmien lyhykäiset kirjatukset tasa-arvosta osoittavat, että varhaiskasvatuksessa harvoin pohditaan, mitä tasa-arvo omassa toiminnassa tarkoittaa ja millä tavoin sitä voisi edistää.

Jotta varhaiskasvatus loisi kaikille sukupuolille tasa-arvoiset lähtökohdat, tulee tasa-arvoa edistää suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti. Oppilaitoksissa, perusopetuksessa ja sen alaisessa esiopetuksessa tavoitteeseen pyritään toiminnallisen tasa-arvosuunnittelun avulla, jota myös tässä raportissa suositellaan keinoksi muokata varhaiskasvatuksesta tasa-arvoisempi toimintaympäristö.

Tässä raportissa tarkastellaan sukupuolten tasa-arvon nykytilaa varhaiskasvatuksessa. Raportissa kuvataan varhaiskasvatuksen ohjaus- ja palvelujärjestelmää, esitellään tutkimuksissa havaittuja tasa-arvo-ongelmia ja ehdotetaan, miten tasa-arvoa voitaisiin varhaiskasvatuksessa edistää suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti.

2 VARHAISKASVATUSTA OHJAAVAT LAIT JA ASETUKSET SEKÄ PALVELU- JA OHJAUSJÄRJESTELMÄ

Nykymuotoisen, kunnallisen päiväkotijärjestelmän luominen alkoi lasten päivähoidosta annetun lain myötä vuonna 1973. Aiemmin päivähoitoa koskevat säädökset olivat olleet osana lastensuojelulakia. Uudesta laista huolimatta päivähoidon näkökulma pysyi sosiaalihuollollisena. Kaupungistuminen, työolojen muutos ja naisten työllistyminen kodin ulkopuolelle vaativat uudenlaista varhaiskasvatusjärjestelmää. Suomalaisen varhaiskasvatuksen historia liittyy paitsi lastensuojeluun ja sosiaalipalveluihin, myös työvoimapolitiikkaan. Varhaiskasvatus on viime aikoina etsinyt paikkaansa valtion ohjausjärjestelmässä ja sijoittuu tällä hetkellä kahden ministeriön alaisiin toimielimiin¹.

Lainsäädännöllisesti varhaiskasvatusta ohjaavat mm. varhaiskasvatuslaki (Finlex 36/1973) ja perusopetuslaki (Finlex 628/1998). Lasten tasa-arvoista kohtelua koskevat perustuslaki (Finlex 731/1999) sekä laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta (Finlex 609/1986). Myös Yhdistyneiden Kansakuntien lapsen oikeuksien sopimus (Finlex 60/1991) toimii laintasoisena säädöksenä².

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (Stakes 2005) sekä Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (Opetushallitus 2014) ohjaavat valtakunnallisesti kaikkia varhaiskasvatuksen toimintamuotoja. Niiden pohjalta laaditaan tällä hetkellä kunnalliset, yksikkökohtaiset ja lapsikohtaiset suunnitelmat. Suunnitelmat toimivat hallinnan keinona sekä työvälineinä kasvattajille. Tässä luvussa tarkastellaan varhaiskasvatuksen palvelu- ja ohjausjärjestelmää, edellä mainittuja lakeja sekä valtakunnallista että kunnallisia varhaiskasvatussuunnitelmia³.

2.1 TASA-ARVON EDISTÄMISEN LAILLINEN VELVOITE

YK:n lapsen oikeuksien sopimus on keskeisin lasten oikeuksia koskeva kansainvälinen sopimus, joka velvoittaa kaikkia sopimusvaltioita. Suomessa sopimus astui voimaan vuonna 1991⁴. Sopimus vaatii lapsille yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman sukupuoleen perustuvaa erottelua. Lapsen koulutuksessa tulee pyrkiä mm. lapsen valmiuksien mahdollisimman täyteen kehittämiseen, kunnioituksen edistämiseen sekä valmistaa lasta vastuulliseksi yhteiskunnan jäseneksi mm. sukupuolten välisen tasa-arvon hengessä⁵.

Suomen lainsäädännössä aikuisten ja lasten tasa-arvoisen kohtelun vaatimus pohjaa perustuslakiin. Perustuslain 2 luvun 6 §:ssä todetaan, ettei ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen perusteella. Pykälässä todetaan erikseen, että lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä. Laki edellyttää, että yhteiskunnallisessa toiminnassa ja työelämässä on edistettävä sukupuolten tasa-arvoa⁶.

¹ Alila ym. 2014, 8, 10-12

² Ylitapio-Mäntylä 2012b, 56

³ Ylitapio-Mäntylä 2009, 173

⁴ Alila ym. 2014, 22

⁵ Finlex 60/1991, 2. artikla, 29. artikla

⁶ Finlex 731/1999

Varhaiskasvatus määritellään varhaiskasvatuslaissa suunnitelmalliseksi ja tavoitteelliseksi kasvatukseksi, joka muodostuu opetuksesta ja hoidosta, mutta painottuu erityisesti pedagogiikkaan⁷. Varhaiskasvatuslaki on parhaillaan muutoksessa, jonka ensimmäiset vaiheet tulivat voimaan vuoden 2015 aikana. Muutoksen myötä lasten päivähoidosta annetun lain nimi muutettiin varhaiskasvatuslaiksi⁸.

Samalla siirtyä opetus- ja kulttuuriministeriöön vahvistui kun varhaiskasvatuksen asinatuntijavirasto vaihtui Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksesta Opetushallitukseen. Uudessa laissa painotetaan lasten osallisuutta ja mahdollisuutta vaikuttaa suunnitelmiin, niiden toteuttamiseen ja arviointiin⁹. Varhaiskasvatuslaki asettaa varhaiskasvatuksen yhdeksi tavoitteeksi sukupuolten tasa-arvon edistämisen¹⁰.

Päiväkodit, perhepäivähoito sekä muu varhaiskasvatus kuuluvat varhaiskasvatuslain piiriin. Esiopetukseen sovelletaan samaa lakia, jos esiopetusta järjestetään päiväkodissa tai perhepäiväkodissa. Ensimmäisessä esiopetus kuuluu kuitenkin perusopetuslain alaisuuteen¹¹. Perusopetuslaki vaatii, että opetuksen tulee edistää tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa¹².

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta ohjaa viranomaisten toimintaa. Viranomaisella on velvollisuus edistää sukupuolten tasa-arvoa kaikessa toiminnassa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti¹³. Lain mukaan on muutettava erityisesti niitä olosuhteita, jotka estävät tasa-arvon toteutumista. Lisäksi tasa-arvolaisissa on säädetty sukupuoleen perustuvan syrjinnän kieltö¹⁴. Viranomaisten lisäksi koulutuksen ja opetuksen järjestäjien tulee huolehtia tasa-arvon edistämisestä ja huolehtia, että opetus, tutkimus ja oppiaineisto tukevat tavoitteen toteutumista¹⁵.

Tasa-arvovaltuutettu on katsonut vuodesta 2005 lähtien, että tasa-arvolaki koskee myös syrjintää transsukupuolisuuden perusteella. Laki kattaa myös muut sukupuolivähemmistöt¹⁶. Vuodesta 2015 tasa-arvolakiin ovat sisältyneet sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvat syrjinnän kiellot sekä vaatimus tällaisen syrjinnän ennaltaehkäisystä tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti¹⁷. Se tarkoittaa mm. ympäristön muokkaamista turvallisiksi kaikille sukupuolille, sukupuolen moninaisuuden liittyvien termien hallintaa ja pohtimista miten sukupuolen moninaisuutta käsitellään arjessa¹⁸.

Tasa-arvolaki edellyttää oppilaitoksilta ja nyt myös lakimuutoksen myötä perusopetukselta tasa-arvosuunnitelman laatimista. Suunnitelmassa selvitetään oppilaitoksen tasa-arvotilanne, nimetään tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi ja arvioidaan aikaisemman tasa-arvosuunnitelman toimenpiteiden toteutumista ja tuloksia. Tasa-arvosuunnitelma voidaan laatia enintään kolmeksi vuodeksi kerrallaan¹⁹. Esikoulut, joiden opetus järjestetään perusope-

⁷ Finlex 36/1973, § 1

⁸ OKM 2015a

⁹ Emt.

¹⁰ Finlex 36/1973, § 2a

¹¹ EMT., § 1, 1a

¹² Finlex 628/1998, § 2

¹³ Finlex 609/1986 § 4

¹⁴ Emt., § 7

¹⁵ Emt., § 5

¹⁶ Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012, 15

¹⁷ Finlex 609/1986 § 6c

¹⁸ Tanhua ym. 2015, 24 25

¹⁹ Finlex 609/1986, § 5a, § 6c

tuksen yhteydessä ovat myös toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman piirissä. Päiväkodissa järjestettävässä esiopetuksessa suunnitelma ei ole pakollinen, mutta vahvasti suositeltava²⁰.

> Lainsäädäntö takaa lapsille ja aikuisille oikeuden tasa-arvoiseen kohteluun sukupuolesta riippumatta. Tasa-arvoon tulee pyrkiä varhaiskasvatuksessa ja koulutuksessa. Samalla lait velvoittavat viranomaista edistämään sukupuolten tasa-arvoa kaikessa toiminnassa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti.

2.2 VARHAISKASVATUKSEN PALVELU- JA OHJAUSJÄRJESTELMÄ

Ohjausjärjestelmän merkittävä uudistus tapahtui, kun päivähoito ja varhaiskasvatus siirtyivät sosiaali- ja terveysministeriöstä osaksi opetus- ja kulttuuriministeriötä vuonna 2013. Esiopetus siirrettiin opetusministeriöön jo yli kymmenen vuotta aikaisemmin vuonna 1998. Vuodesta 2003 saakka kunnat ovat voineet päättää hallintoratkaisuistaan itsenäisesti ja myös kuntatasolla on nähty vahvaa hallinnollista siirtymistä opetus- ja/tai sivistystoimeen. Jopa 67 % kunnista hallinnoi päivähoitoa sivistystoimen kautta vuonna 2012²¹.

Suomessa yhteiskunta tukee kolmella tavalla alle kouluikäisten lasten hoitoa. Kunta tarjoaa lapselle päivähoitopaikkaa, joka voi sijaita päiväkodissa tai perhepäivähoidossa. Toiseksi lapselle voidaan valita yksityinen päiväkotitai -hoitaja, joita varten Kelalta voi saada yksityisen hoidon tukea. Kolmas vaihtoehto on Kelan maksama kotihoidon tuki, jota saa alle kolmevuotiaan lapsen hoitamiseen kotona. Lisäksi kunnat voivat tarjota muita varhaiskasvatuspalveluja, kuten leikkipuistoja tai avoimia päiväkotiteja. Kuntien lisäksi myös seurakunnat ja lapsi- ja perhejärjestöt järjestävät varhaiskasvatuspalveluja²². Kunnat ovat vastuussa varhaiskasvatuspalveluiden järjestämisestä sekä niiden laadusta ja valvonnasta. Kunnat vastaavat myös yksityisen päivähoidon valvonnasta. Suomessa päivähoito on merkittävä julkinen palvelu, sillä sen piirissä oli vuonna 2012 63 % 1–6 -vuotiaista lapsista. Suurin osa (92 %) lapsista oli kunnan järjestämän hoidon piirissä ja vain vajaa 8 % yksityisen hoidon tuella. Päivähoidossa olevista lapsista 76 % käyvät päiväkodissa ja n. 16 % kunnan järjestämän päivähoidon lapsista perhepäivähoidossa²³.

Varhaiskasvatusta on suunnitellut, ohjannut ja valvonut opetus- ja kulttuuriministeriö vuodesta 2013 lähtien, mutta sosiaali- ja terveysministeriön alainen Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira) on edelleen vastuussa varhaiskasvatukseen liittyvistä asiantuntijatehtävistään. Valvira vastaa päivähoidon oikeusturvan toteutumisesta ja palvelujen laadusta ohjaamalla ja valvomalla toimintaa. Valvira ohjaa aluehallintovirastoja, joiden tarkoituksena on valvoa päivähoitoa ja varmistaa, että päivähoidon toimintaperiaatteet rakentuvat yhdenmukaisiksi. Aluehallintovirastot tekevät varhaiskasvatukselle valvonnan lisäksi myös alueellista suunnittelua ja ohjausta. Varhaiskasvatukseen liittyviä asiantuntijaviraston tehtäviä hoitaa vuoden 2015 lainmuutoksen jälkeen Opetushallitus. Myös varhaiskasvatuksen neuvottelukunta on siirtynyt opetus- ja kulttuuriministeriöön. Neuvottelukunnan tehtävänä on tukea ja edistää varhaiskasvatuksen kehittämistä ja eri sidosryhmien yhteistyötä.²⁴

²⁰ Jääsekeläinen yms. 2015, 55

²¹ Alila ym. 2014, 8, 10-12

²² Emt., 34

²³ Emt., 35, 38

²⁴ Alila ym. 2014, 27–32; Finlex 36/1973 § 9

> Varhaiskasvatus on etsinyt paikkaansa hallintojärjestelmässä ja sitä ohjaavat tahot ovat edelleen hajallaan kahdessa ministeriössä, mutta suuntana on kaiken hallinnon keskittäminen opetus- ja kulttuuriministeriön alle. Viimeaikaiset varhaiskasvatuksen ohjausjärjestelmän muutokset liittyvät varhaiskasvatuksen entistä vahvemmin osaksi koko koulutusjärjestelmää.

2.3 VARHAISKASVATUSSUUNNITELMAN JA ESIOPETUKSEN OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEET

YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen perustuva varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (Stakes 2005) on paikallisten varhaiskasvatussuunnitelmien pohjana. Suunnitelman tarkoituksena on edistää varhaiskasvatuksen yhdenvertaisuutta koko maassa sekä ohjata varhaiskasvatuksen kehittämistä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet toimii vain suositusluontoisena dokumenttina, mutta lähes kaikkien kuntien paikalliset suunnitelmat on kirjoitettu sen pohjalta. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet on julkaistu ensi kerran vuonna 2003 ja päivitetty vuonna 2005.²⁵ Tällä hetkellä uudistettavaa Varhaiskasvatussuunnitelman perusteita laaditaan velvoittavaksi asiakirjaksi²⁶. Paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat tulee siis tulevaisuudessa kirjata varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden pohjalta²⁷.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2005) sukupuolten tasa-arvo nostetaan esille neljäsässä kohdassa. Kohdassa 2.2 lasten tasa-arvoisen kohtelun vaatimus nähdään yhtenä varhaiskasvatuksen yleisperiaatteena, mutta tasa-arvoa ei eksplikoida kohdassa nimenomaan sukupuolten tasa-arvoksi²⁸. Kohdassa 3.1 tavoitteena pidetään hyvinvoivaa lasta, jolle syntyy kokemus tasa-arvoisuudesta sukupuolestaan riippumatta²⁹. Kohdassa 3.8 tasa-arvo nähdään yhtenä sisällöllisenä orientaationa, joka voi olla esillä päiväkodin arjessa, mutta tässäkin kohdassa sitä ei nimetä nimenomaan sukupuolten tasa-arvoksi³⁰. Kohdassa 6.1 sukupuolten tasa-arvo nähdään suomalaisen varhaiskasvatuksen lähtökohdana, jota ei kyseenalaisteta, “vaikka sukupuolten asema vaihtelee eri kulttuureissa”³¹.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet on saanut kritiikkiä siitä, että se asettaa tasa-arvon varhaiskasvatuksen lähtökohdaksi – siis jo saavutetuksi asiaksi, eikä tavoitteeksi, jota kohti pyrkii. Sen lisäksi sukupuolten tasa-arvon toteutumattomuus liitetään muiden kulttuurien ongelmaksi: epätasa-arvo siis liitetään “toisiin”, ei ikinä “meihin”. Kolmanneksi on kritisoitu sitä, että dokumentissa ei käsitellä tasa-arvoa konkreettisten ongelmakohtien ja niiden ratkaisujen kautta, vaan sukupuolesta puhutaan hyvin yleisluontoisesti.³²

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet on puolestaan kuntia velvoittava asiakirja, jonka laatii Opetushallitus. Ensimmäisen kerran suunnitelma on tehty vuonna 2000 ja suunnitelmaa on päivitetty tämän jälkeen kolmesti, vuosina 2003, 2009 ja 2014.³³ Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa sukupuolten tasa-arvon edistäminen määritellään esiopetuksen yh-

²⁵ Alila ym. 2014, 11, 28

²⁶ Finlex 36/1973, § 9

²⁷ OKM 2015a

²⁸ Stakes 2005, 12

²⁹ Emt., 15

³⁰ Emt., 29

³¹ Emt., 39

³² Alasaari 2013, 27, 30–31; Lappalainen 2006, 42–43; Ylitapio-Mäntylä 2012b, 55

³³ Alila ym. 2014, 10

deksi tehtäväksi. Esiopetuksen tulee mahdollistaa lapselle valintojen tekeminen ja kykyjen kehittäminen ilman sukupuoleen perustuvia ennakko-oletuksia tai rajoituksia.³⁴ Vuonna 2014 päivitetystä Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa sukupuolten tasa-arvo on yksi esiopetuksen tehtävä. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet määrittelee sukupuolen tasa-arvon edistämisen osaksi toimintaa siis Varhaiskasvatussuunnitelman perusteita tarkemmin. Kuitenkin myös Esiopetuksen perusteista puuttuvat konkreettiset esimerkit siitä, missä tilanteissa tasa-arvoa on tarpeellista pohtia. Tasa-arvovaltuutetun toimisto vaatii, että sukupuolen moninaisuus tulisi huomioida jo varhaiskasvatuksesta alkaen³⁵. Siihen liittyvät merkinnät kuitenkin puuttuvat yhä molemmista suunnitelmista.

Pohjoismaissa tehty tutkimus varhaiskasvatuksen tasa-arvosta osoittaa, että erilaiset mietintöjen ja dokumenttien kirjaukset sukupuolten tasa-arvosta ovat merkittäviä: sekä kansalliset että paikalliset dokumentit vaikuttavat siihen, millaista työtä tasa-arvon eteen paikallisesti tehdään ja parhaimmillaan ne vauhdittavat tasa-arvotyötä. Maissa, joilla ei ole merkintöjä tasa-arvosta varhaiskasvatusta ohjaavissa dokumenteissa, ei myöskään tehdä aktiivista työtä asian eteen. Dokumenteilla on siis valtaa siihen, millaisiin tapoihin ja todellisuuteen niillä halutaan ohjata päiväkotia, esikouluja ja kouluja.³⁶ Samaan aikaan pelkät tavoitelauseet nähdään usein päiväkodin arjen kannalta toimimattomina. Kun kasvattajat suunnittelevat toimintaa, on hyvä purkaa suunnitelmien yleisluontoisia ohjeistuksia ja pohtia, miten tavoitelauseet toteutuvat käytännössä.³⁷

> Vaatimukset sukupuolten tasa-arvon aktiivisesta edistämisestä ja eksplisiittisestä huomiomisesta varhaiskasvatuksessa ovat lisääntyneet. Kirjaukset tasa-arvosta ovat dokumenteissa vielä vaihtelevia ja tutkimustulosten mukaan niiden muotoiluun on tärkeä kiinnittää huomiota tulevaisuudessa. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden sukupuolten tasa-arvoon liittyvät kirjaukset ovat riittämättömiä.

³⁴ Opetushallitus 2014, 13, 15

³⁵ Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012, 29

³⁶ Heikkilä 2013, 8, 17–18

³⁷ Ylitapio-Mäntylä 2012b, 55–56, 65

2.4 VARHAISKASVATUKSEN KUNTAKOHTAISET SUUNNITELMAT

Paikallisesti varhaiskasvatusta määrittävät kunnallinen, toimintayksikön, lapsiryhmän ja lapsikohtaiset suunnitelmat³⁸. Suurimmassa osassa suunnitelmia on käytetty pohjana Varhaiskasvatussuunnitelman perusteita.

Sukupuolten tasa-arvon näkyminen suunnitelmissa ei ole itsestäänselvyys. Helsingin ja Turun varhaiskasvatussuunnitelmissa sukupuolten tasa-arvoa ei käsitellä ollenkaan, vaikka tasa-arvo määritellään esimerkiksi Turussa sivistystoimialan keskeisiin arvoihin³⁹. Vantaalla ja Tampereella tasa-arvo näkyy selkeästi Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden pohjalta kirjatuksi kohdaksi.⁴⁰ Vantaan varhaiskasvatussuunnitelman tasa-arvoa käsittelevä luku pohjautuu selvästi Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin. Vantaalla on huomioitu kuitenkin sukupuolen moninaisuus ja sukupuolesta kirjoitetaan ilman, että luodaan kuvaa vain kahdesta toisilleen vastakkaisesta sukupuolesta. Vantaalla myös eksplikoidaan selvästi, että stereotyyppisiä sukupuoliroolimalleja tulee välttää.⁴¹ Tampereen suunnitelmassa tasa-arvo mainitaan vain kerran kohdassa, jossa puhutaan hyvinvoivan lapsen tavoitteesta.⁴²

Sen sijaan Kurikassa varhaiskasvatussuunnitelmissa sukupuolten tasa-arvo on määritelty selvästi yhtenä varhaiskasvatuksen tavoitteista. Kurikassa varhaiskasvatussuunnitelman tasa-arvokirjaus on kirjoitettu vapaammin, eikä teksti noudattele Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden epämääräisiä tasa-arvokirjauksia. Kurikan varhaiskasvatussuunnitelmassa osoitetaan useita konkreettisia tapoja, joilla tukea tasa-arvoa esim. leikkitilojen ja -materiaalien, puhutavan ja kehonkielen sekä päiväkodin arjen videoinnin avulla.⁴³ Kurikan suunnitelma on hyvä esimerkki käytäntöä ohjaavasta dokumentista. Sen avulla kasvattajat saavat suoraa ohjeistusta siihen, mitkä ovat päiväkodin tasa-arvon ongelmakohdat ja miten tasa-arvon toteutumisista voi käytännössä edistää.

Outi Ylitapio-Mäntylä kritisoi, että sukupuolten tasa-arvo on kirjattu suunnitelmiin usein liian yleisluontoisesti eivätkä suunnitelmat anna konkreettista tukea kasvattajan työhön. Koska suunnitelmat toimivat kasvattajien työvälineenä ja tukevat oman työn reflektointia, on suunnitelmien kirjausten luonne hyvin oleellinen siinä, miten se toistuu käytäntöön. Varhaiskasvatusta ohjaavissa suunnitelmissa tasa-arvokirjausten tulisikin olla konkreettisia ja kytkeytyä käytäntöön vahvasti.⁴⁴ Myös Maarit Alasuutari vaatii että suunnitelmien pitäisi velvoittaa työntekijöitä. Hänen tutkimuksensa mukaan lasten henkilökohtaiset suunnitelmat jäävät päiväkodin arjessa usein käyttämättä eikä niillä ole merkitystä, kun suunnitellaan lapsiryhmien toimintaa.⁴⁵ Myös Ylitapio-Mäntylä nostaa esiin suunnitelmien paljouden ja sen, miten henkilökohtaisten suunnitelmien läpikäymiseen on harvoin aikaa, vaikka niiden pitäisi jäsentää opetus- ja kasvatustyötä ja toimia käytännön työvälineinä⁴⁶.

³⁸ Alasuutari & Karila 2009, 70

³⁹ Helsingin kaupungin varhaiskasvatusvirasto 2013; Turku 2013, 4

⁴⁰ Tampereen kaupunki 2007; Vantaa 2012

⁴¹ Vantaa 2012, 7

⁴² Tampereen kaupunki 2007, 11

⁴³ Kurikka 2013, 7

⁴⁴ Ylitapio-Mäntylä 2012b, 55–57; Ylitapio-Mäntylä 2012d, 193–194

⁴⁵ Alasuutari 2010, 182, 186

⁴⁶ Ylitapio-Mäntylä 2009, 174–175

> Tasa-arvovelvoite koskee varhaiskasvatusta useissa laeissa ja asetuksissa, mutta konkreettisia välineitä sen toteuttamiseen ei varhaiskasvatukselle osoiteta. Tämä näkyy varhaiskasvatuksen paikallisissa suunnitelmissa, joiden kirjaukset sukupuolten tasa-arvosta ovat hyvin eritasoisia tai jopa puuttuvat kokonaan. Suunnitelmat kaipaavat konkretiaa ja velvoittavuutta, tai ne uhkaavat jäädä käyttämättä.

2.5 VARHAISKASVATUS JA TASA-ARVO MUISSA POHJOISMAISSA

Pohjoismaissa varhaiskasvatus ja sen hallinto on järjestetty eri tavoin. Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa varhaiskasvatus on sijoitettu samaan ministeriöön kuin muutkin opetusasiat. Tanskassa varhaiskasvatus on taas vaihdellut paikkaansa sosiaaliministeriöstä opetusministeriöön ja sieltä taas sosiaali-, lapsi- ja integraatioministeriöön.⁴⁷

Kaikissa Pohjoismaissa varhaiskasvatuksesta säädetään laissa. Suomessa, Tanskassa ja Norjassa varhaiskasvatusta määräävät lait ovat omia lakejaan, kun taas Ruotsissa varhaiskasvatus on osa koululakia. Kaikissa Pohjoismaissa varhaiskasvatuksen järjestäminen on pääsääntöisesti kuntien vastuulla. Koska Suomessa lapsia on mahdollista hoitaa kotona kotihoidontuella, on meillä huomattavasti vähemmän lapsia päivähoitossa, kuin muissa Pohjoismaissa. Tähän on kiinnittänyt huomiota myös OECD vertaillessaan Suomen varhaiskasvatusta muihin OECD-maihin. Asia on nostettu esiin myös Pohjoismaiden tasa-arvoindikaattoreissa.⁴⁸

Lastentarhanopettajilta vaaditaan Pohjoismaissa alempaa korkeakoulututkintoa. Muun henkilökunnan koulutus on sitä vastoin kirjavaa: Suomessa ja Ruotsissa päiväkodeissa työskentelee erittäin vähän kasvattajia ilman minkäänlaista koulutusta, kun taas Norjassa 45 % muusta henkilökunnasta on täysin kouluttamatonta. OECD:n kansainvälisissä vertailuissa Suomi onkin saanut kiitosta mm. henkilöstön koulutustasosta, mutta emme kuitenkaan ole yltäneet tavoitteeseen, jonka mukaan puolella henkilökunnasta tulisi olla alempi korkeakoulututkinto.⁴⁹

Selvityksessä sukupuolten tasa-arvosta Pohjoismaiden varhaiskasvatuksessa todetaan, että ohjaavien dokumenttien perusteella ei voi sanoa, että olisi olemassa yhtenäistä pohjoismaista mallia varhaiskasvatuksesta. Yhteistä on se, että lainsäädännössä kaikissa Pohjoismaissa vaaditaan yhdenvertaisuutta ja oikeutta samaan koulutukseen ja mahdollisuuteen oppia sukupuolesta riippumatta. Opetussuunnitelmissakin tasa-arvo on hyvin esillä: kirjaus siitä puuttuu vain Tanskalta. Samaa aikaan tutkimukset Pohjoismaista osoittavat, että varhaiskasvatuksessa yhä uusinnetaan sukupuolieroa korostavia toimintatapoja. Eroja tasa-arvon edistämässä Pohjoismaiden välillä on mm. resursseissa ja siinä, painottuvatko tasa-arvokysymykset henkilöstöpo liittisiin kysymyksiin, rakenteisiin vai yksilöiden ongelmaksi.⁵⁰

⁴⁷ Alila ym. 2014, 48

⁴⁸ Alila ym. 2014, 48, 53; Norden

⁴⁹ Alila ym. 2014., 48, 56

⁵⁰ Heikkilä 2013, 8, 20, 25, 29

Varhaiskasvatuksen tasa-arvoa ohjaavat lait Ruotsissa

Ruotsissa varhaiskasvatus on opetusministeriön alaista. Merkittävin ero varhaiskasvatuksen järjestämisessä verrattuna muihin Pohjoismaihin, on se, että 3–5 -vuotiaille lapsille tarjotaan ilmaista varhaiskasvatusta 15 tuntia viikossa.⁵¹ Ruotsissa varhaiskasvatuksen tasa-arvoa vaativia dokumentteja ovat Skollag (SFS 800/2010), Diskrimineringslag (SFS 567/2008) sekä opetussuunnitelma (Skolverket 2011).

Skollag on koskenut vuodesta 1998 lähtien sekä koulua että varhaiskasvatusta⁵². Laissa nojataan Diskrimineringslagiin, kun mainitaan sukupuoleen perustuva syrjäntäkielto.⁵³ Skollag velvoittaa varhaiskasvatuksessa tehtävän suunnitelman, jolla pyritään ehkäisemään ja lopettamaan lapsiin ja oppilaisiin suuntautuva loukkaava käytös. Suunnitelmasta tulee käydä ilmi toimet, joihin ryhdytään seuraavana vuonna sekä selvitys siitä, miten edellisen vuoden suunnitelma on toteutunut.⁵⁴

Diskrimineringslag kieltää kaiken syrjinnän, joka liittyy sukupuoleen, sukupuolirajojen ylittämiseen ja sukupuolen ilmaisuun⁵⁵ kaikessa koulutuksessa, mukaan lukien varhaiskasvatuksen⁵⁶. Diskrimineringslag velvoittaa oppilaitosten ja perusopetuksen lisäksi myös varhaiskasvatuksen järjestäjää laatimaan vuosittain yhdenvertaisuussuunnitelman, jonka yhtenä osana on sukupuolten tasa-arvo. Yhdenvertaisuussuunnitelmasta tulee käydä ilmi tarvittavat toimenpiteet lasten ja nuorten yhtäläisten oikeuksien ja mahdollisuuksien edistämiseen riippumatta heidän sukupuolestaan, etnisestä taustastaan, vakaumuksestaan, vammastaan tai seksuaalisesta suuntautumisestaan. Suunnitelmasta tulee käydä ilmi kuinka suunnitelma toimeenpannaan tulevan vuoden aikana ja on pantu täytäntöön edellisellä vuonna.⁵⁷ Skollagin vaatima loukkaavan käytöksen suunnitelma ja yhdenvertaisuussuunnitelma voidaan toteuttaa yhdessä, kunhan ne yhteisenä suunnitelmana täyttävät vaatimukset, joita molemmat lait niille asettavat. Ruotsin syrjintävaltuutetun mukaan onnistunut tasa-arvotyö vaatii systemaattisuutta ja tavoitteellisuutta.⁵⁸

Varhaiskasvatuksen opetussuunnitelma on tehty ensimmäisen kerran vuonna 1998. Se koskee 1–5 -vuotiaiden varhaiskasvatusta ja myös perhepäivähoitoa siihen soveltuvin osin. Opetussuunnitelma pitää sukupuolten tasa-arvoa yhtenä oleellisena osana varhaiskasvatusta. Suunnitelma huomioi, että aikuisilla on usein sukupuolisterotypioihin perustuvia odotuksia, jotka vaikuttavat siihen, miten lasta kohdellaan. Opetussuunnitelma vaatiikin varhaiskasvatukselta perinteisten sukupuoliroolien ja -mallien purkamista.⁵⁹

> Pohjoismaissa ei ole yhtenäisesti järjestettyä varhaiskasvatusta. Ruotsissa varhaiskasvatus on osa opetusministeriötä ja varhaiskasvatuksen tasa-arvoisuutta ohjaavat koululaki, syrjäntälaki ja opetussuunnitelma. Syrjäntälaki vaatii yhdenvertaisuussuunnitelmaa myös varhaiskasvatuksen toimijoilta. Ruotsissa nähdään oleellisena tasa-arvotyön systemaattisuus ja tavoitteellisuus.

⁵¹ Alila ym. 2014, 44

⁵² Jämställd skola

⁵³ SFS 800/2010, 1 kap § 8

⁵⁴ Emt., 6 kap § 8

⁵⁵ SFS 567/2008 1. kap. § 1, § 5

⁵⁶ Emt., 2 kap. § 5

⁵⁷ Emt., 3 kap. § 16

⁵⁸ Diskrimineringsombudsmannen 2015, 10

⁵⁹ Alila ym. 2014, 45; Skolverket 2011, 4–5

3 VARHAISKASVATUKSEN TASA-ARVOTILANNE

Varhaiskasvatusta on Suomessa tutkittu sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta yhä enemmän. Varhaisimpia dokumentteja aiheesta on vuonna 1974, vain vuosi varhaiskasvatuslain voimaan tuleminen jälkeen, tasa-arvoasiain neuvottelukunnan (TANE) teettämä katsaus sukupuolirooleihin päiväkodissa, jossa todettiin, että päinvastaisista tavoitteista huolimatta päiväkotiei luosamoja valmiuksia tytöille ja pojille⁶⁰. Ensimmäinen suomalainen tasa-arvokasvatushanke toteutettiin Kajaanissa. Hankkeen aikana neljässä päiväkodissa toteutettiin vuosina 1987–1990 tasa-arvokokeilu, joka pohjautui havaintoihin päiväkotiarjen epätasa-arvoisuudesta.⁶¹

Aiempien vuosikymmenten tutkimustulokset eivät poikkea merkittävästi tuoreemmista tutkimuksista, minkä vuoksi tässä luvussa nostetaan esiin myös 1970–80 -lukujen havaintoja. Vaikka tasa-arvotutkimus varhaiskasvatuksen kontekstissa on lisääntynyt, ei tutkimusta ole 40 vuoden aikana kertynyt kovin suurta määrää. Tutkimus näyttää painottuneen pääsääntöisesti päiväkoteihin. Tutkimusta tehdään myös esikouluissa, kun taas avoimista varhaiskasvatuspalveluista sitä ei ole tehty lainkaan.

Elina Pajun tutkimus sijoittuu kahteen eri-ikäisten lasten päiväkotiryhmään (2013). Samoin Nea Alasaaren (2013) ja Petteri Värtön (2000) tutkimusaineistot on kerätty päiväkodeista. Sirpa Lappalainen on puolestaan tutkinut sukupuolen, etnisyyden ja kansallisuuden merkityksiä esiopetuksen kontekstissa (2006) kahdessa suomalaisessa esikoululuokassa. Outi Ylitapio-Mäntylän (2009) väitöstutkimuksen kohteena ovat lastentarhanopettajat. Ruotsalaisen Christinan Eidevaldin tutkimus on niin ikään toteutettu päiväkodissa (2009).

Tässä luvussa käydään läpi tutkimuksia joissa puhutaan lapsista tyttöinä ja poikina, niinä sukupuolina, kuin lapset päiväkodissa tai esikoulussa on kohdattu. Tämä on useimmiten myös lapsen juridinen sukupuoli. Sukupuoli on kuitenkin moninainen ja moninaisuutta ilmenee lasten sukupuolen ilmaisun tasolla sekä lasten omassa kokemuksessa itsestään. Tytöt ja pojat ovat sanavalintana myös tässä raportissa, joskin niiden kuvaama todellisuus huomioidaan puutteelliseksi.

Tässä luvussa tarkastellaan pääsääntöisesti kotimaisen ja ruotsalaisen tutkimuskirjallisuuden esiin nostamia varhaiskasvatuksen tasa-arvon ongelmakohtia 2000-luvulla.

3.1 SUKUPUOLIROOLIT JA -STEREOTYPIAT

Kasvattajat vaikuttavat keskeisellä tavalla lasten käsitykseen sukupuolesta ja sukupuolieroista. Jos kasvattajien kielenkäytössä ja sukupuolen perusteella tehdyissä ryhmäjaoissa toistuu tyttö/poika -jako, lapset alkavat itsekin korostaa sukupuolten välistä eroa.⁶² Kasvattajien stereotyyppiset käsitykset sukupuolista elävät vielä varhaiskasvatuksessa. Ruotsalaisen tutkimuksen mukaan kasvattajat kohtelevat samoin käyttäytyviä ja toimivia lapsia eri tavoin riippuen ole-

⁶⁰ Vehviläinen 1974, 8

⁶¹ Haataja 1992, 1–2

⁶² Hilliard & Liben 2010, 1789, 1793–1794

tuksesta lapsen sukupuolesta. Päiväkodissa poikien oletetaan olevan kärsimättömiä ja äänekkäitä ja tyttöjen rauhallisia, vaikka se ei vastaisikaan päiväkodin todellisuutta. Päiväkodin arkea videoimalla pystyttiin osoittamaan, että nämä kasvattajien stereotyyppioihin perustuvat jaot eivät pitäneet paikkaansa, vaan niputtivat yhteen erilailla käyttäytyviä lapsia heidän oletettujen sukupuolensa perusteella.⁶³

Sukupuolirajoja vartioidaan tarkasti ja lapsilta odotetaan oletetun sukupuolen stereotyyppien mukaista toimintaa. Etenkin pojaksi oletetuilla lapsilla rajat ovat tiukat. Tutkimusten mukaan varhaiskasvattajat osallistuvat tähän rajojen vartiointiin aktiivisesti, vaikkeivat sitä välttämättä tiedosta.⁶⁴ Myös lasten ikä vaikuttaa rajojen tiukkuuteen: pienille lapsille sallitaan rajojen ylityksiä enemmän. Nuoremmat lapset leikkivät enemmän sekaryhmissä kuin vanhemmat lapset ja kasvattajat suhtautuvat nuoremman pojan itkuun empaattisemmin kuin vanhemman pojan itkuun.⁶⁵

Se, miten lapsia opetetaan käsittelemään tunteitaan ja kontrolloimaan käyttäytymistään on tutkimusten mukaan hyvin sukupuolittunutta. Poikia ei kannusteta tunteiden näyttämiseen tai niiden käsittelemiseen. Sukupuoli on keskeisessä osassa tunteiden hallintaan liittyvissä sosiaalisissa käytännöissä: herkkyyks on ominaisuus, joka sallitaan tytöille ja rajuus on taas pojille hyväksyttävää toimintaa.⁶⁶ Esimerkiksi hoivaleikit saatetaan rajata pojille sopimattomaksi alueeksi ja tyttöjen rajummat leikit keskeytetään paljon aikaisemmin, kuin poikien vastaavat⁶⁷. Lapsille voi siis muodostua ”oikeuksia” tiettyihin tunteisiin, käyttäytymistapoihin, leluihin ja leikkeihin sukupuolensa ansiosta⁶⁸.

Sukupuolirajat ylittävää toimintaa tapahtuu päiväkodeissa paljon eikä kasvattajilla ole aina tarpeeksi tietoa, miten käsitellä näitä tilanteita⁶⁹. Ylipäättään sukupuolta ja siihen suhtautumista harvoin käsitellään pedagogisesti päiväkodissa⁷⁰. Sukupuolirajoja vartioidaan suorilla käskyillä ja kielloilla, mutta myös huomiotta jättämisellä, jolloin lapsi ymmärtää sanattoman viestinnän kautta tekevänsä jotain väärin.⁷¹ Sukupuolen moninaisuus on yhä näkymätöntä sekä varhaiskasvatuksessa että kouluissa, vaikka monella on jo varhaisessa lapsuudessa kokemuksia sukupuolen moninaisuudesta⁷². Varhaiskasvatuksen tavoitteeksi on kirjattu sukupuolten tasa-arvo, eikä se toteudu ennen kuin ymmärretään että sukupuoli on moninaisempi kuin jako tyttöihin ja poikiin.

Tiukat sukupuolten rajat liittyvät myös kiusaamiseen: usein kiusaaminen on sukupuolitettua ja kohdistuu lapsiin ja nuoriin, jotka rikkovat sukupuolten rajoja tai eivät toista oletettua sukupuoltaan ”oikein”⁷³. Kun luokitellaan lapsia ominaisuuksien perusteella ryhmiin, ”meiksi” ja ”teiksi”, se voi aiheuttaa lasten välille jännitteitä⁷⁴. Koulussa sukupuolinormien rikkominen johtaa todennäköisesti jonkin tasoiseen kiusaamiseen. Kiusaaminen siis toimii lasten ja nuorten keskuudessa normatiivisten rajojen vartioinnin keinona. Erityisesti pojat vartioivat rajoja

⁶³ Eidevald 2009, 190, 191, 194

⁶⁴ Alasaari 2013, 51–52, Henkel 2006, 24; Paju 2013, 100; Teräs 2010, 105, Värtö 2000, 61, 66; Ylitapio-Mäntylä 2009, 101

⁶⁵ Värtö 2000, 13, 63

⁶⁶ Ylitapio-Mäntylä 2009, 82, 97, 109–110

⁶⁷ Värtö 2000, 60; Ylitapio-Mäntylä 2009, 108

⁶⁸ Alasaari 2013, 55

⁶⁹ Huuska & Karvinen 2012, 34

⁷⁰ Teräs 2010, 107–108

⁷¹ Värtö 2000, 36; Ylitapio-Mäntylä 2009, 108

⁷² Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012, 21

⁷³ Ylitapio-Mäntylä 2009, 112

⁷⁴ Repo 2013, 129

tiukasti.⁷⁵ Poikien feminiinisyyden onkin yleinen kiusaamisen aihe. Sukupuolen moninaisuuden näkyväksi tekeminen ennaltaehkäisiksi kiusaamista.⁷⁶ Muun muassa Folkhälsan käyttää tasa-arvotyötä tukena kiusaamista ehkäisevässä työssään päiväkodeissa.⁷⁷

Sukupuolinormit vaikuttavat myös kasvattajien oletuksiin lapsen vanhemmista. Yleinen näkemys on usein, että äidit ottavat enemmän vastuuta lasten hoito- ja kasvatustilanteista. Onkin tärkeä pohtia, kohdataanko sekä äidit että isät samalla tavalla, kun lapsen kasvatukseen liittyvistä asioista halutaan keskustella vanhempien kanssa.⁷⁸ Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa perheiden monimuotoisuus otetaan esille erilaisten kulttuuritaustojen kautta, mutta kulttuuri on vain yksi näkökulma moninaisiin perheisiin.⁷⁹ Perheiden monimuotoisuuden tunnistaminen on tärkeää, sillä perheiden moninaisuuden esille tuominen jää helposti vanhempien vastuulle.⁸⁰ Perheet eivät muodostu pelkästään äidistä ja isästä, vaan perhe voi olla esim. yksinhuoltajaperhe tai sateenkaariperhe. Sukupuolinormit vaikuttavat myös siihen, millaisia perheiden oletetaan olevan ja siihen, miten niistä puhutaan.

> Tiukat sukupuoliroolit ovat vahingollisia kaikille: ne rajoittavat lasten toiminnan mahdollisuuksia ja jättävät huomiotta sukupuolen moninaisuuden. Sukupuolirajojen purkaminen on siis tärkeää. Kasvattajilla on suuri merkitys siihen, miten lapset vartioivat sukupuolten välisiä rajoja. Stereotyyppinen, tiukasti kahteen sukupuoleen perustuva käsitys sukupuolesta lisää myös lasten välistä kiusaamista. Sukupuolinormit vaikuttavat myös kasvattajien ja vanhempien kohtaamiseen.

3.2 LASTEN HUOMIOIMINEN

Tutkimusten mukaan lapsia huomioidaan varhaiskasvatuksessa epätasa-arvoisesti. Lapsille sallitaan erilainen käytös konfliktitilanteissa: poikien kinastelua, jopa väkivaltaista käytöstä, siedetään huomattavasti enemmän, kuin tyttöjen. Päiväkodin nuhteista suurin osa, jopa 75 %, osoitetaan pojille.⁸¹ Kasvattajien sukupuolistereotyyppioihin perustuvat oletukset vaikuttavat siis siihen, ketä nuhdellaan. Päiväkodissa on tavallista käyttää ilmaisua ”tytöt” tai ”pojat” lasten käyttäytymisen kontrolloimisessa. Lapsia saatetaan esimerkiksi pyytää hiljentymään käskyllä ”pojat rauhoittukaa”, vaikka kaikki pojat eivät olisi mukana riehumisessa tai mukana olisi myös tyttöjä. Harvoin kaikki päiväkodin ”pojat” tai ”tytöt” tekevät täsmälleen samaa asiaa yhtä aikaa, vaikka käsky siihen viittaisikin.⁸² Myös kehuista suurin osa osoitetaan pojille. Kehujen jakautumisen lisäksi myös niiden sisällöt ovat sukupuolittuneita. Tyttöjä kehuaan ulkonäöstä ja auttamisesta, kun taas pojille osoitetut kehut liittyvät persoonaan tai toimintaan.⁸³ Poikia kannustetaan enemmän aktiivisuuteen kuin tyttöjä, joille taas passiivisuus sallitaan helpommin.⁸⁴

Poikia autetaan enemmän, vaikka tytöt sanallisesti pyytäisivät apua varhaiskasvattajilta. Poikia autetaan usein: vedetään vetoketju kiinni tai laitetaan pipo päähän siinä sivussa, eikä luoteta

⁷⁵ Lehtonen 2003, 154, 165

⁷⁶ Huuska & Karvinen 2012, 47, 48

⁷⁷ Sundell & Forsblom-Sinisalo 2012, 133

⁷⁸ Henkel 2006, 74–75; Rossi-Salow 2012, 161, 164; Teräs 2010, 110

⁷⁹ Ylitapio-Mäntylä 2012b, 60

⁸⁰ Kuosmanen & Jämsä 2007, 64–65

⁸¹ Eidevald 2009, 189–190

⁸² Eidevald 2009, 194; Henkel 2006, 67; Paju 2013, 186; Sundell & Forsblom-Sinisalo 2012, 130

⁸³ Teräs 2010, 64–65, 68; 112; Värtö 2000, 35, 39

⁸⁴ Eidevald 2011, 141; Värtö 2000, 48

siihen, että lapsi osaisi tehdä asian itse tai kärsivällisesti odottaa vuoroaan.⁸⁵ Tyttöjä pyydetään usein kasvattajien apulaisiksi: jopa 75 % kasvattajan avunpyynnöistä kohdistetaan heille. Tytöt tuovat ja vievät tavaroita paikoilleen kasvattajien tai poikien puolesta.⁸⁶ Avustavat tehtävät mielletään tytöille ns. luontaiseksi toiminnaksi, jolloin tyttöjen apulaisena olemista ei huomioida erityisesti. Vastaavassa apulaistilanteessa poika saa kehuja ja kannustusta, koska toiminta mielletään epätyypilliseksi maskuliiniseksi toiminnaksi, joka vaatii rohkaisua. Sama pätee myös sääntöjen noudattamiseen: koska tyttöjen odotetaan noudattavan niitä ja toimivan kuuliaisesti, ei niiden mukainen toiminta kerää kasvattajilta kehuja tai kannustusta, kun taas pojan onnistunutta sääntöjen noudattamista kiitellään. Sama toimii myös päinvastoin: tyttöjä rangaistaan helpommin sääntöjen rikkomisesta kuin poikia, koska vain tyttöjen odotetaan noudattavan niitä.⁸⁷ Tyttöjen ajatellaan myös rauhoittavan vilkkaita poikia, joten tyttö sijoitetaan istumaan vilkkaiden poikien väliin, joskus myös vilkkaiden tyttöjen väliin, kun taas rauhallista poikaa ei koskaan käytetä rauhoittamaan vilkkaampia lapsia.⁸⁸

Sukupuoli vaikuttaa myös odotuksiin lasten kommunikaatiokyvyistä. Ruokailutilanteiden havainnointi paljasti, että pojille esitettiin huomattava osa (68 %) kysymyksistä, joihin riitti pelkkä kyllä- tai ei-vastaus, kun taas tytöille esitettiin 78 % avoimista kysymyksistä, joihin vastaaminen edellyttää pidempiä lauseita. Se, että tytöiksi oletetuilta lapsilta vaaditaan kielellisesti enemmän on yhteydessä siihen, että tyttöjen kielellinen kehitys on poikia varhaisempaa.⁸⁹

> Lasten kohtelu on sukupuolittunutta. Poikia nuhdellaan päiväkodissa enemmän, mutta pojat saavat myös enemmän kehuja. Kehujen ja nuhteiden aiheet ovat sukupuolittuneita. Lasten auttaminen ja lapselta avun spontaanisti pyytäminen jakaantuvat sukupuolille epätasaisesti. Lapsen oletettu sukupuoli vaikuttaa myös siihen, miten lapselle puhutaan. Lasten huomioimisen sukupuolittuneisuus vaikuttaa lasten roolien kehittymisen lisäksi myös mm. kielelliseen kehitykseen.

3.3 SUKUPUOLITTUNUT TOIMINTAYMPÄRISTÖ

Myös päiväkotiympäristö voi vahvistaa sukupuolia eriarvoistavaa kohtelua. Suomalaisissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota siihen, miten kasvattajat ovat jakaneet tilan leikkivälineiden, leikkutilojen ja sisustuksellisten elementtien mukaan sukupuolittuneiksi⁹⁰. Suunnitellut leikkimurkkaukset sisältävät valmiin tavoitteen siitä, mitä ja miten siellä leikitään ja jopa siitä, kuka siellä leikkii. Lasten toiminta eriytyy sukupuolen mukaan, kun sukupuolitetut leikit ja lelut asetellaan keskenään eri puolille huonetta tai kokonaan eri tiloihin.⁹¹ Kasvattajat voivat toimia tilojen välillä ns. portinvartijoina eli ohjata lapset sukupuolen perusteella tiettyyn leikkihuoneeseen ja jopa kieltää lasten tai lelujen liikkumista huoneiden välillä⁹². Tutkimuksissa on huomattu, että tiloissa, joihin lelut oli asetettu erottelun sijaan sekaisin, lasten yhteistoiminta lisääntyi⁹³.

⁸⁵ Eidevald 2009, 191–192; Sundell & Forsblom-Sinisalo 2012, 130; Teräs 2010, 112–113; Värtö 2000, 37

⁸⁶ Paumo 2012, 152–153

⁸⁷ Eidevald 2011 198; Teräs 2010, 106; Värtö 2000, 31, 58

⁸⁸ Paju 2009, 99–100

⁸⁹ Eidevald 2009, 193

⁹⁰ Esim. Alasaari 2013; Haataja 1992; Paju 2013; Värtö 2000

⁹¹ Alasaari 2013, 45, 51; Paju 2013, 93, 97, 192; Vehviläinen 1974, 52, 118; Värtö 2000, 129

⁹² Alasaari 2013, 51–52, 59–60

⁹³ Alasaari 2013, 45; Paju 2013, 93–94, 150, 192–193

Poikien laajempaan tilankäyttöön kiinnitettiin huomiota jo Kajaanissa 1980–1990 -lukujen vaihteessa. Tutkimuksessa huomattiin poikien olevan usein päiväkodin keskiössä ottamassa tilaa tyttöjen odottaessa vuoroaan.⁹⁴ Tilankäytössä on havaittavissa eroja myös nykypäivänä: lapsia, jotka oletetaan pojiksi, ohjataan usein tilaa vaativiin leikkeihin ja heille annetaan vapautta liikkua, kun taas tytöiksi oletettujen lasten tilat ovat usein lähempänä aikuisia. Leikkitilat, jotka mielletään stereotyyppien mukaan tytöille ominaisiksi, on usein aseteltu huoneiden nurkkiin, joissa kasvattajan on helppo valvoa lasten toimintaa. Pojille sukupuolitetut lelut (esim. pyörillä kulkevat autot) mahdollistavat liikkumisen ja laajemman tilankäytön.⁹⁵ Liikunnalliset aktiviteetit on perinteisesti sukupuolitettu pojille tyypillisiksi kiinnostuksen kohteiksi⁹⁶.

Lapsille suunnatut laulut ja kirjat ovat sukupuolittuneita. Lastenlauluissa päähenkilönä on useimmiten aktiivinen poika tai mies, passiivisten sivuroolien jäädessä tytöille ja naisille.⁹⁷ Sama on huomattu myös lastenkirjoissa: sukupuoliroolit ovat stereotyyppisiä ja pojat ovat useimmiten kirjojen pääosassa. Kirjat, joissa tyttö on pääosassa, jäävät helposti myös ns. tyttökirjoiksi, kun taas kirjoja, joissa pääosassa on poika, lukevat kaikki.⁹⁸ Sukupuolistereotyyppiat eivät ilmene vain lastenkirjoissa, vaan ne näkyvät myös myöhemmin mm. koulujen oppimateriaaleissa: esimerkiksi oppikirjojen kuvitukset ja sukupuoliin liittyvät sanat viittaavat useimmiten maskuliinisuuksiin⁹⁹.

Sukupuolittuneisuus näkyy myös lasten leluissa. Leluvalinnoilla voi olla vaikutusta jopa lapsen kognitiiviseen kehitykseen: amerikkalaisessa tutkimuksessa havaittiin, että lasten leikki oli kaikista monitahoisinta lasten leikkiessä tytöille sukupuolitetuilla leluilla. Tutkimuksessa pidettiin tärkeänä, että pojaksi oletettuja lapsia tulisi kannustaa myös lelujen pariin, jotka mielletään tytöille tyypillisiksi, koska monitahoisien leikin puute voi näkyä lapsen kognitiivisessa kehityksessä.¹⁰⁰ Tämän vuoksi on tärkeää purkaa lasten lelujen sukupuolittuneisuutta ja sitä voi myös rikkoa keksimällä leluille monitahoisia leikkejä, joissa esimerkiksi ritari voi toimia hoivaavana vanhempana¹⁰¹. Lapsi viettää päiväkodissa usein suuren osan päivästä, joten päiväkodin toimintatavoilla on merkitystä niin lapsen minäkuvan muodostumiselle kuin neurologiselle kehittämiselle.¹⁰²

> Lasten toimintaympäristö voi rakentua sukupuolinormeja tukevaksi. Tilojen sisustus ja lelujen asettelu vaikuttavat siihen, ketkä leluilla leikkivät, kenen kanssa ja jopa siihen, miten tilassa liikutaan. Lelut ovat sukupuolittuneita ja myös kirjojen ja laulujen maailma tukee usein stereotyyppistä käsitystä sukupuolista. Pojat ovat kulttuurisissa ja pedagogisissa kuvastoissa normi. Kasvattajien tulisi tukea lapsia moninaiseen lelujen käyttöön ja leikkiin. Sukupuolittain eriytynyt toiminta, lelut ja leikit voivat vaikuttaa lasten kognitiivisiin kykyihin.

⁹⁴ Haataja 1992, 6–7

⁹⁵ Alasaari 2013, 47; Paju 2013, 171; Virkki 2015; Värtö 2000, 129; Ylitapio-Mäntylä 2009, 106

⁹⁶ Lappalainen 2004, 646

⁹⁷ Leppänen 2010, 76, 78; Vehviläinen 1974, 119

⁹⁸ Henkel & Tomicic 2009, 38–39; Vehviläinen 1974, 119

⁹⁹ Tainio & Teräs 2010, 6

¹⁰⁰ Cherney ym. 2003, 97, 102–103

¹⁰¹ Henkel 2006, 73

¹⁰² Paumo 2012, 148

3.4 VARHAISKASVATTAJIEN KOULUTUS

Kirjavan koulutustaustan vuoksi varhaiskasvatuksen henkilöstö on hajanaiseksi ja hierakiksi ryhmittynyt joukko. Varhaiskasvatuksen ammattilainen voi valmistua yliopistosta (lastentarhanopettaja, erityisopettaja), ammattikorkeakoulusta (sosionomi) ja toiselta asteelta (lähihoitaja, perhepäivähoidon ammattitutkinto). Perhepäivähoitajana voi toimia myös ilman tutkintoa. Varhaiskasvattajan koulutus voi olla siis (varhais)kasvatus-, sosiaali- tai hoitotieteellinen. Teoriapohjan lisäksi ammattinimikkeet ja koulutukset eivät ole sidottuja nimikkeisiin: lastentarhanopettajana voi työskennellä sekä kasvatustieteiden kandidaatti että sosionomi. Varhaiskasvatuksen neuvottelukunta on vuonna 2007 kiinnittänyt huomiota erityisesti lähihoitajien koulutukseen, jossa varhaiskasvatuksen opinnot jäävät kapea-alaisiksi. Neuvottelukunta suosittelee tulevaisuudessa laajempaa koulutusohjelmaa suuntautumisvaihtoehdoksi varhaiskasvatuksesta kiinnostuneille lähihoitajille.¹⁰³

Varhaiskasvatuksesta puuttuu yhtenäinen koulutus, eivätkä alan perusopinnot sisällä yhteistä ja yleistä opintokokonaisuutta, joka käsitelisi sukupuolta, sen moninaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa. Ruotsalaisessa tutkimuksessa huomioitiin, että varhaiskasvattajat kokivat toimivansa tasa-arvoisesti ja kasvattajat puhuivat tasa-arvosta yleisellä tasolla vaivattomasti. Kuitenkin tutkimuksen aikana päiväkodissa ilmeni monia lapset epätasa-arvoiseen asemaan asetavia käytäntöjä.¹⁰⁴ Suomalaisissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että vaikka kasvattajat ajattelevat toimintansa tasa-arvoiseksi, ei sukupuolta ja tasa-arvon käsitystä problematisoida päiväkodin keskusteluissa.¹⁰⁵ Myös ammatillisen opettajakoulutuksen opettajien tietotaito sukupuolten tasa-arvosta näyttäytyy vajavaisena: sukupuolen merkityksiä ei käsitellä opetustyössä ja opetuskäytännöissä pääsääntöisesti uusinnetaan sukupuolten stereotyyppioita siitä huolimatta, että sekä kansalliset että kansainväliset ohjeistukset kehottavat edistämään sukupuolitietoisuutta ja tasa-arvoa.¹⁰⁶

OECD määrittelee kasvattajien osaamisen vahvistamisen yhdeksi asiaksi, jota suomalaisessa varhaiskasvatuksessa olisi kehitettävä. Suomen varhaiskasvatuksen kehittämisen suuntalinjoja pohtivan raportin mukaan Suomessa yhtenä pedagogisena tavoitteena on vahvistaa varhaiskasvatusta tasa-arvoa edistävänä palveluna.¹⁰⁷ Myös opetus- ja kulttuuriministeriö visioi varhaiskasvatuksen tulevaisuudessa olevan tärkeää henkilöstön osaamisen kehittäminen, jonka yhtenä osana nähdään nimenomaan henkilökunnan osaamisen vahvistaminen sukupuolisensitiivisyydestä.¹⁰⁸

Jo 1974 julkaistussa tutkimuksessa Marja-Riitta Vehviläinen on huolissaan varhaiskasvatuksen vahvasta segregoitumisesta ns. naisten alaksi, koska se antaa päiväkodissa oleville lapsille stereotyyppisen kuvan siitä, että hoiva ja kasvatus ovat naisille kuuluvia asioita. On tärkeää, että lapset näkevät monipuolisesti eri sukupuolia tekemässä eri asioita, ja oppivat, että mieskin voi olla hoivaava. Kuitenkaan kasvattajan sukupuolella ei ole kasvatuksen tasa-arvon kannalta itseisarvoa, ja mieskasvattajat voivat vahvistaa sukupuolistereotyyppioita keskittymällä päiväkodissa maskuliiniseksi miellettyihin tehtäviin.¹⁰⁹ Alan naisvaltaisuus kietoutuu yhteen varhaiskasvatukseen liittyvän hoivamyytin kanssa, jossa unohdetaan usein alan pedagoginen puoli.

¹⁰³ Alila ym. 2014, 17–18; Ylitapio-Mäntylä 2009, 21, 149

¹⁰⁴ Eidevald 2009, 141, 165–166

¹⁰⁵ Sundell & Forsblom-Sinisalo 2012, 134–135; Teräs 2010, 107–109

¹⁰⁶ Westman 2015, 140, 151

¹⁰⁷ Alila ym. 2014, 53, 58

¹⁰⁸ OKM 2015b, 11

¹⁰⁹ Henkel 2006, 12; Vehviläinen 1974, 54, 118; Ylitapio-Mäntylä 2009, 24–25, 98; Ylitapio-Mäntylä 2012c, 92–94,

Voidaankin puhua koulutusalan vertikaalisesta segregaatista, sillä ala on sitä naisvaltaisempi, mitä nuorempien lasten koulutuksesta on kyse.¹¹⁰ Hoivan mielikuva elää sitkeänä jopa opettajuuteen saakka¹¹¹. Sukupuolisensitiivinen näkökulma nähdäänkin mahdollisuutena lievittää koulutus- ja työalojen segregatiota¹¹². Hilliard & Liben esittävät jopa, että kouluissa ja päiväkodeissa tulisi kieltää sukupuoli- jaotus samalla tavalla kuin etnisyyteen perustuva jaotus on kielletty sen haitallisuuden vuoksi¹¹³.

> Varhaiskasvatus on naisvaltainen ala, jonka koulutus on pirstaleinen. Koulutus ei takaa kasvattajalle ymmärrystä sukupuolisensitiivisestä kasvatuksesta, sillä varhaiskasvattajille ei ole olemassa yhteistä ja yleistä opintojaksoa tasa-arvosta ja sukupuolisensitiivisyydestä. Myös opettajatasolla sukupuolen merkitysten purkaminen on vajaavaista. Kasvattajien osaamista sukupuolisensitiivisestä pedagogiikasta tulisi vahvistaa, jotta tasa-arvolla on mahdollisuus toteutua ja koulutus- ja työalojen segregatiota saadaan purettua.

¹¹⁰ Ylitapio-Mäntylä 2009, 24–25

¹¹¹ Syrjalainen & Kujala 2010, 37

¹¹² Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2012–2015, 25; Ylitapio-Mäntylä 2012a, 24

¹¹³ Hilliard & Liben 2010, 1796

4 HYVIÄ KÄYTÄNTÖJÄ TASA-ARVOISEN KASVATUKSEN TUKEMISEEN

Suomessa ja muissa Pohjoismaissa on keskitytty päiväkotien tasa-arvon kehittämiseen erilaisen julkisrahoitteisten hankkeiden ja projektien kautta. Islannissa päiväkotien tasa-arvotyötä on tehty 1980-luvun lopulta lähtien Hjällipedagogiikkaa hyödyntäen. Ruotsissa on kehitetty erityisesti 1990-luvulta lähtien sukupuolisensitiivistä ja normikriittistä pedagogiikkaa. Suomalaisia varhaiskasvatuksen tasa-arvohankkeita on toteutettu vuosina 1987–1990 Kajaanissa, vuodesta 2007 Folkhälsanin päiväkotiprojektissa sekä vuodesta 2010 Naisasialiitto Unionin hankkeessa.

Tässä luvussa tarkastellaan hankkeissa tehdyn tasa-arvotyön peruseriaatteita, niissä käytettyjä hyviä käytäntöjä ja pohditaan, miten työtä tulisi vielä kehittää Suomessa.

4.1 ERIYTETYSTÄ TOIMINNASTA SUKUPUOLISENSITII- VISEEN LÄHESTYMISTAPAAN

Hjällipedagogiikkaa on kehitetty Islannissa 1980-luvun lopusta saakka¹¹⁴. Hjällipedagogiikan perustana on lasten jako sukupuolen mukaan kahteen ryhmään. Taustalla on ajatus siitä, että sukupuolelle epätyypilliseksi miellettyjä taitoja ja ominaisuuksia on helpompi harjoitella erillisissä ryhmissä sekaryhmien sijaan. Sukupuolittain eriytetty toiminta ei ole tavoite, vaan päämäärä sukupuolten tasavertaisten mahdollisuuksien saavuttamiseksi. Sekaryhmissä toimimisen arvellaan vahvistavan lapsia sukupuolistereotyyppiseen toimintaan, joka ei kannusta moninaisten taitojen, leikkien ja leluvalintojen kokeilemiseen.¹¹⁵

Eriytetyissä ryhmissä harjoitetaan niitä taitoja, joihin yhteiskunta ei tavallisesti eri sukupuolta olevia lapsia kannusta. Poikia valmennetaan mm. sosiaaliin tilanteisiin, kun taas tyttöjä valmennetaan tilan ottamiseen ja aloitteellisuuteen.¹¹⁶ Hjällipedagogiikassa pidetään kuitenkin tärkeänä, että lapset toimivat päiväkodissa myös yhdessä, jotta he oppivat toimimaan keskenään tasaveroisesti¹¹⁷. Samaan aikaan Tanskassa on kehitetty kompensatorista pedagogiikkaa, joka perustuu niin ikään sukupuolten erillisopetukselle¹¹⁸.

Hjällipedagogiikkaa ja sukupuolten eriyttämiseen perustuvia metodeja on kritisoitu mm. siitä, että ne eivät huomioi sukupuolten sisäisiä eroja tarpeeksi nostaessaan sukupuolieron ryhmien jakoperusteeksi. Sen lisäksi, että sukupuolten sisäiset erot jäävät näkymättömiksi, jako perustuu kaksinaapaiseen sukupuolijakoon, mitä sukupuolisensitiivinen pedagogiikka on pyrkinyt välttämään huomioimalla sukupuolen moninaisuuden.¹¹⁹

Sukupuolieriytetystä toiminnasta painopiste on muuttunut etenkin Ruotsissa ja Suomessa normikriittiseen näkökulmaan. Normikriittisyyden tavoitteena on yhteiskunnan sukupuoliin liittyvien normien tunnistaminen ja tiedostaminen¹²⁰. Suomessa puhutaan sukupuolisensitiivi-

¹¹⁴ Olafsdóttir 1998, 52

¹¹⁵ Emt., 51

¹¹⁶ Emt., 58–59

¹¹⁷ Emt., 61

¹¹⁸ Kruse 1998, 35

¹¹⁹ Alasaari 2013, 23–24

¹²⁰ Paumo 2012, 143

sestä tai -tietoisesta pedagogiikasta ja Ruotsissa sukupuoli pedagogiikasta (genuspedagogik). Ruotsissa normikriittisyys on otettu yhdeksi lähtökohdaksi päiväkotien yhdenvertaisuustyössä. Normikriittisyyttä käytetään sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun liittyvien normien purkamiseen ja sen avaamiseen, miten nämä normit vaikuttavat toiminnassa.¹²¹ Sukupuolisensitiivinen näkökulma keskittyy kasvattajiin¹²². Tutkimusten mukaan nimenomaan aikuisten sisustamat ja järjestämät leikkilat sekä toiminnan ohjaus ja asenteet sukupuolia kohtaan luovat epätasa-arvoista arkea lapsille, jolloin kasvattajiin keskittyminen on perusteltua¹²³.

Sukupuolisensitiivisyys on kasvattajien oman toiminnan kriittistä tarkastelua. Lähtökohtana on ymmärrys siitä, että sukupuoleen kiinnittyy monia ympäristön ja kulttuurin luomia normeja. Näkökulma on sukupuolten välisten erojen lisäksi niiden sisäisissä eroissa.¹²⁴ Sukupuolisensitiivisessä kasvatuksessa tavoitteena on luoda kaikille lapsille samat mahdollisuudet tekemällä näkyväksi kasvattajien sukupuolten stereotypioihin pohjautuvia arvoja ja asenteita. Lapset pyritään kohtaamaan yksilöinä, ei oletetun sukupuolensa edustajina.¹²⁵ Tämä lähestymistapa antaa lapselle mahdollisuuden ilmentää sukupuoltaan itselleen ominaisella tavalla, joka ei välttämättä mahdu perinteisiin sukupuolinormeihin. Sensitiivisyys antaa tilaa lapselle kasvaa omaan sukupuoleensa, joka ei aina ole se syntymässä määritelty.¹²⁶ Sukupuolisensitiivisyys keskittyy siis ennaltaehkäisyyn ja sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen korjaavan työn ja kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän sijasta¹²⁷.

> Tasa-arvokasvatusta on toteutettu vuosien aikana monin tavoin. Sukupuolijaottelun mukaan erotellut opetusryhmät ovat saaneet kritiikkiä stereotypioita ja sukupuolen kaksinapaista jakoa ylläpitävinä metodeina. Sukupuolisensitiivinen kasvatusta taas huomioi sukupuolten sisäiset erot sekä sukupuolen moninaisuuden. Sukupuolisensitiivinen pedagogiikka keskittyy kasvattajien toimintaan.

4.2 TASA-ARVOHANKKEITA

Kajaanissa tasa-arvokasvatustapa- ja -toimintaprojekti käynnistyi vuonna 1987 neljässä päiväkodissa kasvattajien aloitteesta. Tavoitteena oli selvittää, miten tasa-arvokasvatusta voi edistää päiväkodeissa.¹²⁸ Kasvattajat toteuttivat projektia mm. havainnoimalla päiväkodin arkea tasa-arvon näkökulmasta pitämällä päiväkirjaa ja videokuvaamalla, asettamalla konkreettisia tavoitteita ryhmälleen ja käyttämällä opetustuokioiden sisältöä tärkeimpien tavoitteiden toteuttamisessa. Keskeisiksi asioiksi nousivat lyhyet, Hjalilpedagogiikan tapaisesti eriytetty toimintahetket sekä aikuisen roolin merkitys.¹²⁹ Konkreettisine muutoksina hankkeessa saatiin aikaan mm. lasten, erityisesti poikien, leikkien monipuolistuminen, tyttöjen oma-aloitteisuuden ja kasvattajien aktiivisuuden lisääntyminen. Ennen kaikkea tasa-arvokasvatuksesta tuli väline koko päiväkotitoiminnan kehittämiseen mm. antamalla kasvattajille uusia työvälineitä, muuttamalla työkäytäntöjä ja lisäämällä arkea joustavammaksi kasvattajien osalta. Projekti vaikutti kasvat-

¹²¹ Diskrimineringsombudsmannen 2015, 13

¹²² Paumo 2012, 143; Ylitapio-Mäntylä 2012a, 26

¹²³ Mm. Alasaari 2013; Eidevald 2009; Hilliard & Liben 2010; Paju 2013

¹²⁴ Syrjäläinen & Kujala 2010, 31; Ylitapio-Mäntylä 2012a, 25

¹²⁵ Paumo 2012, 143; Ylitapio-Mäntylä 2012a, 16–19, 26

¹²⁶ Huuska & Karvinen 2012, 33; Ylitapio-Mäntylä 2012a, 17

¹²⁷ Paumo 2012, 143

¹²⁸ Haataja 1992, 1–2

¹²⁹ Emt., 18, 24, 25, 31, 39

tajien asenteisiin niin, että näkyväksi kasvattajille tulivat myös sukupuolten sisäiset erot ja ymmärrys siitä, että sukupuolella on vaikutusta siihen, miten he suhtautuvat lapsiin.¹³⁰

> Kajaanissa tasa-arvoprojektista tuli menetelmä koko päiväkodin kehittämiseen. Havainnointi ja havainnoista keskustelu antoivat kasvattajille mahdollisuuden reflektoida omaa työtään. Kajaanissa ymmärrettiin aikuisen roolin tärkeys tasa-arvoisessa kasvatuksessa.

Folkhälsan on tehnyt tasa-arvotyötä päiväkodeissa vuodesta 2007 lähtien. Tasa-arvoinen päiväkotihanke toteutettiin kahdessa päiväkodissa, joissa haluttiin tutkia vaikuttaako lapsen sukupuoli lapsen oikeuksiin, velvollisuuksiin ja mahdollisuuksiin päiväkodissa ja samalla parantaa henkilökunnan tasa-arvo-osaamista. Hankkeen tavoitteena oli mahdollistaa monenlaiset olemisen tavat ja taitojen kehittäminen lapsen sukupuolesta riippumatta. Tasa-arvohanke toteutettiin henkilöstön koulutuksen, kotitehtävien, vanhempainiltojen, työnohjauksen sekä mm. videokameralla tehtyjen havaintojen avulla.¹³¹ Hankkeen aikana päiväkotien arki muuttui tasa-arvoisemmaksi mm. lelujen sijoittelun muuttumisella. Toimintatapoja muutettiin niin, että lapsia ei enää jaoteltu tyttö- ja poikaryhmiin, vaan lapset kohdattiin yksilöinä.¹³² Hankkeen onnistumista tuki johdonmukaisesti noudatettava toimintasuunnitelma, johon liittyi säännöllinen havainnointi ja kartoitusten teko. Etenkin videokuvaus koettiin tehokkaana havainnoinnin keinona, sillä se teki näkyväksi helposti piiloon jääviä sukupuolinormeja.¹³³

> Folkhälsanin hankkeessa keskeistä oli mm. henkilökunnan täydennyskoulutukset ja johdonmukainen suunnittelu. Suunnittelun ansiosta päiväkodin arkea havainnoitiin ja tasa-arvoa kartoitettiin säännöllisesti

Sukupuolisensitiivisyys varhaiskasvatuksessa – tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa -hanke käynnistyi Naisasialiitto Unionin hallinnoimana vuonna 2010. Pilottihankkeessa yhteistyötä tehtiin kolmen kunnallisen päiväkodin kanssa, joiden arkea havainnoitiin videokuvaamisen avulla.¹³⁴ Videokuvaaminen todettiin tässäkin hankkeessa toimivaksi keinoksi, sillä videolla näkyvä toiminta paljasti kasvattajille sen, mitä he tilanteessa tekivät tai jättivät tekemättä. Videomateriaalin purkaminen avasi yhdessä mahdollisesti pysähtymisen päiväkodin perustyon äärelle ja kasvattajien välisen pedagogisen keskustelun. Videoimisen hyvänä puolena nähtiin myös se, että se vaikutti kasvattajien toimintaan nopeasti.¹³⁵ Myöhemmin hankkeessa on kehitetty mm. täydennyskoulutuskokonaisuus varhaiskasvattajille sekä internetsivujen muotoinen menetelmäopas¹³⁶, josta elämään päiväkoteihin ovat jääneet etenkin kaavake toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman tekemiseen sekä tasa-arvoisen kasvattajan muistilista.

> Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa -hankkeessa havainnointi on ollut keskeisessä osassa. Videokuvan tarkastelu yhdessä kasvattajien kanssa on mahdollistanut pedagogista keskustelua. Oman toiminnan tarkastelu ns. ulkoapäin videokuvasta sekä pedagogiset keskustelut ovat vaikuttaneet päiväkodin arkeen heti.

Ruotsissa tasa-arvohankkeita on toteutettu kuntakohtaisesti. 1990-luvun puolivälissä Ruotsin Gävlen kunnassa toteutettiin ensimmäinen sukupuolisensitiivinen hanke kahdessa päiväkodis-

¹³⁰ Emt., 24, 29, 30, 35, 36

¹³¹ Sundell & Forsblom-Sinisalo 2012, 125, 126

¹³² Emt., 131

¹³³ Emt., 133

¹³⁴ Paumo 2012, 145

¹³⁵ Emt., 147, 155

¹³⁶ Tasa-arvoinen varhaiskasvatus

sa¹³⁷. Myös Falunissa on tehty kehittämis- ja tasa-arvotyötä 1990-luvulta saakka. Falunissa aloitettiin vuonna 2006 ”På lika villkor” -projekti. Päiväkotien ja koulujen on mahdollista saada tasa-arvosertifikaatti käytyään ”På lika villkor” -koulutus. Koulutus jakaantuu kolmelle lukukaudelle, joiden aikana käydään läpi teoriaa, havainnoidaan päiväkotiarkea ja lopuksi laaditaan toimintasuunnitelma. Tasa-arvosertifikaatti vaatii koulutuksen läpikäymisen lisäksi konkreettisia tavoitteita ja keinoja tasa-arvon edistämiseksi sekä seurantasuunnitelman, jossa määritellään miten ja missä tavoitteiden saavuttamista seurataan. Sekä toimintasuunnitelmaa että seurantasuunnitelmaa tulee päivittää vuosittain. Kuuden vuoden aikana kunnan 24 päiväkodista noin kolmasosa on hankkinut sertifikaatin. Vaikka Falunissa työ alkoi projektina, on se jäänyt elämään yhtenä osana kunnan organisaatiota.¹³⁸

> Ruotsissa kunnallisessa tasa-arvohankkeessa on henkilökunnan koulutuksen avulla pystytty hankkimaan päiväkodille ns. tasa-arvosertifikaatti. Sertifikaatin saaneen päiväkodin henkilökunta on käynyt läpi teoriaa, havainnoinut päiväkodin arkea ja tehnyt säännöllistä suunnittelua tasa-arvon edistämiseksi.

> Suomessa tasa-arvokasvatushankkeet ovat olleet kolmannen sektorin järjestöjen hankkeita, kun taas Ruotsissa hankkeet ovat olleet useammin kuntakohtaisia. Kaikissa hankkeissa keskeisessä osassa on ollut arjen toimintatapojen tarkasteleminen havainnoimalla ja kartoituksia tekemällä sekä suunnittelu. Menetelmät ovat mahdollistaneet oman työn ja koko työyhteisön pedagogisen tarkastelun ja parhaimmillaan kehittäneet työympäristöä ja -tapoja kokonaisvaltaisesti.

4.3 HYVIÄ KÄYTÄNTÖJÄ

Tasa-arvon edistäminen varhaiskasvatuksessa vaatii sukupuolisensitiivisyyttä. Edellämainituissa, suomalaisissa ja ruotsalaisissa hankkeissa, sitä on tavoiteltu täydennyskouluttautumisen, arjen havainnointien ja suunnittelun kautta.

Tasa-arvon edistäminen, arjen havainnointi ja tasa-arvosuunnitelman laatiminen vaativat osaamista, jossa sukupuolinormeja osataan purkaa ja arkea tarkastella sukupuolisensitiivisesti. Varhaiskasvattajilla ei ole yhteistä ja yleistä koulutusjaksoa, minkä vuoksi täydennyskoulutuksen tarve on suuri. Täydennyskoulutusta tarjotaan tällä hetkellä vain muutamissa hankkeissa. Sukupuolisensitiivisyys nähdään tasa-arvoasiain neuvottelukunnassa tasa-arvoisen kohtelun lähtökohdana¹³⁹. Myös opetus- ja kulttuuriministeriö pitää yhtenä varhaiskasvatuksen tavoitteena henkilökunnan osaamisen vahvistamista sukupuolisensitiivisyydestä¹⁴⁰. On keskeistä pohtia, millaisia rakenteita tulee luoda, jotta tavoite toteutuu. Nykyisellä koulutuksen määrällä varhaiskasvatuksen ammattilaisten osaamista sukupuolisensitiivisyyden alueella ei voida taata.

Kaikissa edellä mainituissa hankkeissa esiin nousi päiväkotiarjen havainnoinnin tärkeys. Havainnointi videokuvaamalla tai erilaisten havainnointikaavakkeiden avulla on toiminut tasa-arvotyön pohjana. Havainnot ovat auttaneet tekemään arjen sukupuolittuneisuuden näkyväksi sekä mahdollistanut työyhteisön sisäistä pedagogista keskustelua, jolle ei itsestään selvästi aina päiväkodissa ole aikaa. Lastentarhanopettajat ovat tutkimuksessa nostaneet esille, että he haluaisivat tulla tietoisemmaksi toiminnastaan¹⁴¹. Arjen dokumentointi on keino auttaa kasvat-

¹³⁷ Paumo 2012, 142

¹³⁸ Heikkilä 2013, 41–42, 44, 53

¹³⁹ TANE, 2015

¹⁴⁰ OKM 2015b, 11

¹⁴¹ Ylitapio-Mäntylä 2009, 91

tajia ymmärtämään päiväkodin arkea paremmin. Dokumentointi muuttaa kasvattajien käsityksiä ja uskomuksia sekä lisää lasten osallisuuden kokemuksia.¹⁴²

Sukupuolittietoinen tasa-arvokasvatus vaatii omien asenteiden ja arvojen tiedostamista¹⁴³. Havainnointi ja suunnittelu mahdollistavat oman työn pedagogisen reflektoinnin ja tiedostamisen. Ne auttavat kohtaamaan erilaisia tilanteita suunnitelmallisemmin ja ammattimaisemmin¹⁴⁴ ja tukevat toisiaan: havainnoinnin pohjalta on helppo luoda suunnitelma, joka käytäntöön kytkeytyessään tukee päiväkodin pedagogista tavoitetta¹⁴⁵.

Yhtenä ongelmana sukupuolisensitiivisen näkökulman juurruttamisessa on julkisrahoitteisten hankkeiden väliaikaisuus. Tasa-arvon toteutuminen vaatii pitkäkestoisuutta ja suunnitelmallisuutta, mikä harvoin on mahdollista määräaikaissa projekteissa ja hankkeissa. Olisi tärkeää, että tasa-arvoa edistävät hankkeet tai niiden tuotokset sulautuisivat osaksi varhaiskasvatusta ohjaavia rakenteita, jotta niiden tuottama tieto ei häviä hankkeen loppumisen myötä. Yksittäiset, muutamissa päiväkodeissa toteutetut hankkeet eivät riitä tasa-arvokasvatuksen pysyväksi tekemiseen.¹⁴⁶

> Tasa-arvon toteutuminen varhaiskasvatuksessa vaatii Suomessa suunnitelmallista toteuttamista ja pysyvää, tasa-arvoon keskittyvää infrastruktuuria. Tällä hetkellä tasa-arvotyötä on tehty erilaisissa julkisrahoitteisissa ja määräaikaissa hankkeissa. Varhaiskasvatuksen arjen havainnointi, kasvattajien työn kehittäminen ja tasa-arvo-osaamisen vahvistaminen tukevat tasa-arvon toteuttamista. Varhaiskasvatuksen käytäntöihin kytkeytyvä, toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma tukisi myös tasa-arvon toteuttamista varhaiskasvatuksessa.

¹⁴² Virkki 2015, 57

¹⁴³ Syrjäläinen & Kujala 2010, 34

¹⁴⁴ Ylitapio-Mäntylä 2009, 91

¹⁴⁵ Ylitapio-Mäntylä 2012d, 194

¹⁴⁶ Mm. Heikkilä 2013, 49, 53; Hilliard & Liben 2010, 1796

5 TOIMINNALLINEN TASA-ARVO-SUUNNITELMA TASA-ARVON EDISTÄMISEN TYÖKALUNA

Tasa-arvolaki velvoittaa julkisen sektorin viranomaisia edistämään sukupuolten tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Tasa-arvoa edistetään sekä henkilöstöpoliittisella että toiminnallisella tasa-arvosuunnitelmalla. Henkilöstöpoliittinen suunnitelma keskittyy sananmukaisesti työntekijöiden tasa-arvoon, toiminnallinen suunnitelma taas palvelujen ja toimintojen sisältöjen tasa-arvoisuuteen. Suomessa henkilöstöpoliittisella suunnittelulla on ollut vahvempi rooli, koska sen laatiminen koetaan selkeämmäksi. Edellä mainittua jakoa kahteen erilliseen suunnitelmaan ei kansainvälisestä kirjallisuudesta löydy. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksessä viranomaisten toiminnallisesta tasa-arvosuunnittelusta kävi ilmi, että suunnitelman tehneissä organisaatioissa edistettiin tehokkaammin ja monipuolisemmin tasa-arvoa kuin niissä organisaatioissa, joissa suunnitelmaa ei oltu tehty.¹⁴⁷

Vuodesta 2005 saakka tasa-arvolaki on edellyttänyt toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimista oppilaitoksilta. Suunnitelman tulee mm. ”sisältää oppilaitoksen tasa-arvotilanteen ja siihen liittyvien ongelmien kartoitus, toteutettaviksi suunnitellut tarpeelliset toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi”. Lisäksi sen tulee sisältää arvio aiemman suunnitelman toteuttamisesta ja tuloksista.¹⁴⁸ Velvoite toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimiseen ulotettiin koskemaan oppilaitosten lisäksi perusopetusta vuoden 2015 alusta¹⁴⁹.

Varhaiskasvatusta velvoite ei tällä hetkellä koske. Varhaiskasvatuksella on merkittävä vaikutus menestymiseen opinnoissa ja elinikäiseen oppimiseen¹⁵⁰, joten siellä omaksutuilla käsityksillä sukupuolista ja sukupuoleen liittyvistä odotuksista ja oletuksista voi olla kauaskantoinen vaikutus. Sukupuoleen liittyvien valtahierarkioiden ja stereotyyppien aktiivista purkamista voidaan toteuttaa sukupuolisensitiiviseen kasvatustooteeseen kytkeytyvällä tasa-arvosuunnittelulla.¹⁵¹

Tässä luvussa käsitellään toiminnallista tasa-arvosuunnittelua osana kasvatustutkijoiden tasa-arvotyötä. Aluksi esitellään oppilaitosten tasa-arvosuunnittelusta saatuja tuloksia, jonka jälkeen keskitytään suunnitelman laatimiseen, toteuttamiseen ja sen hyödyllisyyden arviointiin varhaiskasvatuksessa.

5.1 TOIMINNALLINEN TASA-ARVOSUUNNITTELU OPPI-LAITOKSISSA

Kasvatus- ja koulutusinstituutioissa tehtävä suunnitelmallinen ja toiminnallinen tasa-arvotyö pyrkii siihen, että kaikilla sukupuolilla on samat mahdollisuudet kasvuun, kehitykseen ja oppimiseen. Yhtenä tarkoituksena on pyrkiä vaikuttamaan työelämän segregatioon, joka Suomessa edelleen on vahvaa.¹⁵²

¹⁴⁷ Tanhua ym. 2015

¹⁴⁸ Finlex 607/1986, § 5a

¹⁴⁹ Jääskeläinen 2015, 17

¹⁵⁰ OECD 2014

¹⁵¹ Ylitapio-Mäntylä 2012, 194

¹⁵² Ikävalko 2010, 145; Jääskeläinen ym. 2015, 19

Oppilaitoksissa veloitteen täyttäminen toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimisesta on ollut vaihtelevaa. Vuonna 2013 toteutetun kyselyn mukaan 81% ammatillisista oppilaitoksista ja 76% lukioista oli laatinut suunnitelman. Veloitteen täyttämättä jättämisen syiksi mainittiin tasa-arvotyöhön sitoutumisen vaikeus, joka johtui paitsi kiireestä, myös opetushenkilöstön tiuhasta vaihtuvuudesta. Osassa oppilaitoksista suunnittelua ei pidetty tarpeellisena, koska toimintaa pidettiin jo valmiiksi tasa-arvoisena.¹⁵³

Tasa-arvosuunnitelman laatineissa oppilaitoksissa moni havaitsi prosessin hyödylliseksi. Parhaiten työn koettiin onnistuneen silloin, kun se oli toteutettu opiskelijälähtöisesti. Yhteinen keskustelu asiasisällöistä ja opiskelijoiden kuuleminen teki suunnittelusta mielekäästä ja helpotti hankalien tilanteiden esiin nostamista kouluissa. Tasa-arvokysymyksiä oli suunnitelmatasolla yhdistetty myös yhdenvertaisuutta koskeviin kysymyksiin.¹⁵⁴ Oppilaitosten omien tasa-arvosuunnitelmien ja koulutuksen järjestäjien laatimien suunnitelmien välillä oli joitakin sisällöllisiä eroja. Parhaiten laissa määritellyt tavoitteet täyttivät oppilaitoskohtaiset suunnitelmat.¹⁵⁵

Selvitykset tukevat sitä, että toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatiminen ei ole “vain yksi paperi lisää muiden joukossa”, vaan parhaimmillaan niillä on toimintaa ohjaava ja toiminnan sisältöjä kehittävä vaikutus.

> Toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma on kirjallinen suunnitelma siitä, kuinka sukupuolten tasa-arvo huomioidaan kaikissa palveluntuottajan toiminnoissa. Lisäksi sen tulee sisältää arvio aiemman suunnitelman toteuttamisesta ja tuloksista. Suunnitelmaan kirjataan myös tarpeelliset toteutettavat toimenpiteet. Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman velvoite ei toteudu vielä kaikissa oppilaitoksissa. Tasa-arvosuunnitelman tehneissä oppilaitoksissa suunnitelman laatiminen koettiin mielekkääksi ja erityisesti oppilaitoskohtaiset suunnitelmat täyttivät tavoitteen-
sa.

5.2 MITÄ TOIMINNALLINEN TASA-ARVOSUUNNITELMA VAATII VARHAISKASVATUKSELTA

Tasa-arvo ja osallisuus ovat keskeisiä, varhaiskasvatussuunnitelmiin kirjattuja arvoja. Osallisuudella tarkoitetaan sellaista pedagogista näkökulmaa, jossa lapset otetaan mukaan toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon. Lasten nähdään olevan aktiivisia toimijoita, jotka rakentavat tietoa ja kulttuuria yhdessä aikuisten kanssa.¹⁵⁶ Ruotsissa tasa-arvosuunnitteluprosessia tehdään alusta saakka henkilöstön ja lasten kanssa, eli kaikkien niiden kanssa, joita suunnitelma koskee. Muutoin suunnitelma ei ole laillinen.¹⁵⁷ Myös Suomessa oppilaitoskohtaiset toiminnalliset tasa-arvosuunnitelmat tehdään yhdessä oppilaiden kanssa.¹⁵⁸ Osallisuus parhaimmillaan vahvistaa tasa-arvoa lapsiryhmässä ja purkaa aikuisten yksiselitteistä päätösvaltaa lapsiin nähden.

Osallisuus ei silti välttämättä jakaudu tasaisesti lasten kesken, eikä johda itsestään tasa-arvon toteutumiseen tai sen vahvistumiseen. Tutkimuksissa¹⁵⁹ on havaittu, etteivät lasten mahdolli-

¹⁵³ Ikävalko 2010, 148–150

¹⁵⁴ Ikävalko 2010, 150

¹⁵⁵ Kuusi ym. 2009

¹⁵⁶ Virkki 2015, 8–12

¹⁵⁷ Diskrimineringsombudsmannen 2015, 14–17

¹⁵⁸ Jääskeläinen 2015, 55

¹⁵⁹ Virkki 2015; Vuorisalo 2013

suudet vaikuttaa arjen kulkuun ole samanlaiset, vaan eniten toimintaan pystyvät vaikuttamaan ne lapset, jotka ovat muihin nähden hallitsevia ja aktiivisia. Osallisuus ja tasa-arvo linkittyvät yhteen, minkä vuoksi tasa-arvon vahvistaminen lisää myös sukupuolesta tai muista yksilön ominaisuuksista riippumatonta mahdollisuutta vaikuttaa päiväkodin toimintoihin.

Varhaiskasvatuksen toimintojen sisältö tasa-arvonäkökulmasta voi vaihdella kunnasta ja yksiköstä riippuen, koska toimintaa ohjaavissa asiakirjoissa ja suunnitelmissa tasa-arvoa ja osallisuutta käsitellään vain yleisellä tasolla. Käsitys tasa-arvosta voi jäädä pintapuoliseksi, jolloin on helppo mieltää toiminnan olevan jo valmiiksi tasa-arvoista. Kasvattajien voi olla vaikeaa huomata sukupuolia eriarvoistavia tilanteita ja toimintamalleja, jolloin sukupuoliin liitettyjä stereotypioita saatetaan todellisuudessa vahvistaa eikä purkaa.¹⁶⁰ Oppilaitoksissa tehdyt selvitykset antavat samanlaisia viitteitä hankaluudesta konkretisoida lain edellyttämät tavoitteet käytännön tasolle.

Tasa-arvon toteutumisen esteet näyttäisivät olevan yhteneväiset organisaatiosta riippumatta: velvoitteen kirjaus ohjaaviin lakeihin ja asiakirjoihin ei vielä yksinään riitä, koska se ei anna konkreettisia keinoja ja työkaluja arvojen ja periaatteiden edistämiseen arjen tasolla. Tasa-arvosuunnittelusta tulee silloin ylimääräinen vaiva, jonka tekemättömyyttä perustellaan esimerkiksi kiireellä ja henkilöstöpulalla tai sen vaihtuvuudella.

Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman tulisi edistää tasa-arvon toteutumista käytännönläheisillä keinoilla, joissa itse suunnitelma antaa eväitä kasvattajalle siihen, mihin asioihin tasa-arvon kannalta on tärkeä kiinnittää huomiota. Suunnitelma itsessään ei ole päämäärä, vaan väline, joka jäsentää toimintaa. Lisäksi sillä on työnohjauksellinen merkitys, koska arvopohjaan liittyvien keskeisten käsitteiden purkaminen lisää kasvattajien mahdollisuuksia oman työn reflektointiin sekä kannustaa dialogiin työyhteisön sisällä.¹⁶¹

Suunnittelun tulee alkaa tasa-arvon ja sukupuolen käsitteiden auki purkamisesta, jotta koko henkilöstöllä on yhteinen käsitys niiden sisällöistä. Yksi keskeisimmistä haasteista suunnitelman laatimisessa on, miten tasa-arvo määritellään ja ymmärretään. Tällä hetkellä varhaiskasvattajien moniammatillinen koulutus ei sisällä kaikille yleistä ja yhteistä opintojaksoa, jossa tasa-arvon ja sukupuolen määritelmiä ja merkityksiä käsitellään kriittisesti. Siksi on tärkeää varmistaa esimerkiksi täydennyskoulutuksella, että kaikilla on tarvittava tieto-taito em. aiheista.¹⁶²

Vuoden 2012–2015 hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa on asetettu tavoitteeksi, että *sukupuoli- ja tasa-arvotietoinen ohjaus ja opetus vakiinnutetaan normaaliksi käytännöksi varhaiskasvatuksesta alkaen*. Tasa-arvosuunnitteluelvoitteen ulottaminen varhaiskasvatukseen on kuitenkin vielä tarkentumatta.¹⁶³ Opetushallitus pitää perusteltuna suunnitelman laatimista niille esiopetusryhmille, jotka eivät toimi kouluissa¹⁶⁴. Systemaattiset ja tavoitteelliset suunnitelmat takaavat, että tasa-arvoa todella edistetään¹⁶⁵.

Varhaiskasvatuksen tasa-arvoa käsittelevät, aiemmissa luvuissa esitellyt tutkimukset sekä toisaalta myös esimerkit Ruotsista antavat viitteitä siitä, että tasa-arvosuunnittelu hyödyttäisi

¹⁶⁰ Katainen 2014, 109; Paumo 2012, 141; Virkki 2015; Ylitapio-Mäntylä 2009, 73

¹⁶¹ Paumo 2012, 155; Ylitapio-Mäntylä 2012d, 194

¹⁶² OKM 2015b, 11

¹⁶³ Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2012–2015, 17–19, 25–26

¹⁶⁴ Jääskeläinen 2015, 55

¹⁶⁵ Heikkilä 2013, 17–18

myös varhaiskasvatusta ja olisi syytä nostaa uudistettavaan, käytännön toimintaa ohjaavaan Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin.

> Toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma on tasa-arvon edistämisen väline, joka auttaa käsitteiden ja tavoitteiden määrittelyssä sekä ohjaa toimintaa. Tasa-arvon edistäminen edellyttää tavoitteiden osoittamista ja niiden konkretisointia toiminnassa. Henkilöstö ja lapset osallistetaan mukaan koko prosessin ajan. Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman ulottaminen varhaiskasvatukseen on perusteltua, sillä tasa-arvon edistäminen vaatii suunnitelmallisuutta ja tavoitteellisuutta.

Tasa-arvosuunnittelu Ruotsissa

Ruotsissa päiväkodeissa tehdään yhdenvertaisuussuunnitelma, jonka osana käsitellään myös sukupuolten tasa-arvoa. Suunnittelua pidetään Ruotsissa tärkeänä, koska tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö vaikuttaa toimintaan parhaiten silloin, kun se on systemaattista, pitkäjänteistä, jatkuvaa ja tavoitteellista. Ruotsissa varhaiskasvatuksen hallinnollisilla organisaatioilla on vastuu siitä, että yhdenvertaisuussuunnitelma tehdään jokaisessa päiväkodissa. Tärkeänä nähdään se, että suunnitelma on päiväkotikohtainen – samaa suunnitelmaa ei voi olla kaikilla saman alueen tai saman hallinnollisen organisaation alaisilla päiväkodeilla. Suunnitelma lähtee jokaisen päiväkodin omista tarpeista, sillä epätasa-arvoiset toimintatavat ja syrjintä eivät esiinny samoilla tavoilla joka paikassa, eivätkä niiden ratkaisukeinot myöskään ole aina samanlaisia. Suunnitelma tehdään vuosittain päiväkodin toiminnan kartoituksen pohjalta. Suunnittelun tekemisessä tulee olla mukana kaikki, keitä suunnitelma koskee. Lasten osallisuus on tärkeää jo kartoitus- ja suunnitteluvaiheessa.¹⁶⁶

Suunnitelmasta tulee käydä ilmi selkeät tavoitteet sekä keinot, joilla niitä kohti pyritään. Tavat voivat olla edistäviä, ennaltaehkäiseviä tai korjaavia. Suunnitelmassa on oltava mukana myös aina edellisen vuoden suunnitelman seuranta, jossa tuodaan esiin sekä hyvin menneitä asioita, että niitä, joita olisi voinut tehdä toisin. Suunnitelma antaa tasa-arvotyölle rakenteita ja takaa sen jatkuvuuden.¹⁶⁷

5.3 KUINKA TEHDÄ TOIMINNALLINEN TASA-ARVO-SUUNNITELMA

Tässä luvussa annetaan esimerkkejä ja ehdotuksia toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimiseen varhaiskasvatuksessa. Suunnitelma voidaan tehdä erikseen tai yhdistää muihin suunnitelmiin, kuten esimerkiksi tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaan sekä viedä läpileikkaavana näkökulmana myös lapsen henkilökohtaiseen varhaiskasvatussuunnitelmaan. Suunnitelma tulee laatia vuosittain tai vähintään kolmen vuoden välein.

Sukupuolisensitiivisessä ja tasa-arvoisessa varhaiskasvatusympäristössä jokainen lapsi kohdetaan yksilönä, ei sukupuolensa edustajana. Sukupuolen moninainen ilmaisu on sallittua ja hyväksyttävää. Moninaiset perhemuodot ovat tasa-arvoisesti esillä materiaaleissa ja askartelujen yhteydessä. Lapsia rohkaistaan sukupuolirajoja ylittäviin valintoihin. Leikeissä, juhlissa ja retkillä lapsia tai tehtäviä ei jaeta sukupuolen mukaan. Lasten keskinäisiä ystävyyssuhteita tuetaan ja kannustetaan sekaryhmissä tapahtuviin leikkeihin ja muuhun toimintaan. Henkilöstö

¹⁶⁶ Diskrimineringsombudsmannen 2015, 14–17

¹⁶⁷ Emt., 14, 17, 25

on valmista reflektoidaan sekä omaa että koko työyhteisön toimintaa ja sen taustalla olevia ennako-oletuksia. Lapset osallistetaan mukaan suunnitteluun ja uudistustyöhön.

Selvitykset muissa organisaatioissa tehdystä tasa-arvosuunnittelusta ovat osoittaneet, että organisaation oma suunnitelma osallistaa ja sitouttaa tehokkaammin kuin yleisempi, esimerkiksi kuntatasolla laadittu suunnitelma. Jos velvoite suunnittelusta ulotetaan varhaiskasvatukseen, yksikkökohtaiset suunnitelmat ovat sille tehokkain malli. Niissä yksiköissä, joissa on useampia toimipaikkoja, on hyvä huomioida talokohtaiset eroavaisuudet suunnitelmaa laadittaessa. Tasa-arvosuunnitelma tulee kytkeä varhaiskasvatussuunnitelmatyöhön, jotta se ei jää irralliseksi, vaan tulee osaksi yksiköiden toimintatapoja ja käytäntöjä.¹⁶⁸

Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatiminen päiväkodeissa voidaan vaiheistaa yksikkökohtaisesti seuraavalla tavalla:

1. Suunnitteluvaihe

Suunnitteluvaiheessa tehdään päätös toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman tekemisestä. Käydään keskustelua toteutustavasta: tehdäänkö erillinen suunnitelma, vai yhdistetäänkö se esimerkiksi yhdenvertaisuussuunnitelmaan. Pohditaan, miten suunnitelma kytkeytyy osaksi varhaiskasvatussuunnitelmaa. On tärkeää, että tässä vaiheessa henkilöstön jokainen jäsen tulee kuulluksi. Yhteisissä palavereissa määritellään tasa-arvon käsite ja toiminnan keskeiset tavoitteet. Suunnitelman laatimiselle sovitaan aikataulu ja mahdollisten osa-alueiden vastuuhenkilöt.

2. Kartoitusvaihe

Yksikön tasa-arvotilanteen kartoittaminen esimerkiksi erilaisten havainnointimenetelmien avulla. Havainnointiin voidaan käyttää videointia tai lomakkeita, joilla kartoitetaan lasten tilankäyttöä päiväkodissa, kasvattajien huomion jakautumista eri lapsille sekä sitä, onko lapsilla tasaveroisuus mahdollisuus vaikuttaa heitä koskeviin toimintoihin. Lisäksi voidaan selvittää henkilöstön asenteita ja tietotasoa sukupuolten tasa-arvosta. Lasten mielipiteitä ja näkemyksiä kuullaan ja pohditaan yhdessä esimerkiksi leikkiympäristöjen kehittämistä.

3. Kehittämisen vaihe ja toteutus

Puretaan yhdessä auki kartoituksen eri osa-alueiden tulokset ja määritellään niiden pohjalta kehittämiskohteet ja toimenpiteet. Pohditaan mahdollisia henkilöstön koulutustarpeita. Toteutettaville toimenpiteille nimetään aikataulu ja vastuuhenkilöt.

4. Prosessin arviointi ja jatkotoimenpiteistä sopiminen

Käydään läpi tehdyt toimenpiteet ja mahdolliset uudistukset. Käydään keskustelua koko henkilöstön kesken: mikä koettiin onnistuneeksi, mikä vaikeaksi? Kuullaan lasten näkemyksiä eri vaiheista. Arvioidaan koko prosessin tulokset ja sovitaan mahdollisista jatkotoimenpiteistä.

¹⁶⁸ Vrt. Ikävalko 2010

6 LOPUKSI

Suomessa tasa-arvo vaatimus pohjautuu lakeihin, joiden mukaan lasten ja aikuisten tasa-arvoinen kohtelu pitää taata ja joissa sukupuoleen perustuva syrjintä on kielletty. Tasa-arvoa tulee edistää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Tasa-arvon edistäminen on myös yksi keskeinen varhaiskasvatuksen tavoite.

Vaikka tasa-arvo mainitaan ohjaavissa, kansallisissa ja paikallisissa suunnitelmissa, niistä puuttuu konkreettinen näkemys tasa-arvosta, sen ongelmakohdista ja siitä, miten sitä tulisi edistää. Tämä näkyy myös käytännössä: varhaiskasvatuksessa uusinnetaan sukupuolistereotyyppioita niin tekojen kuin toimintaympäristönkin avulla ja lasten kohtaaminen on usein epätasa-arvoista. Tutkimukset ovat osoittaneet, että suunnitelmien tasa-arvokirjauksilla on merkitystä siihen, miten tasa-arvoa käytännössä toteutetaan. Ilman kirjattua suunnitelmaa tasa-arvon edistämisestä tasa-arvotyö jää usein tekemättä. Tämän vuoksi toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman ulottaminen varhaiskasvatukseen on perusteltua. Tasa-arvo ja tavat edistää sitä tulisi näkyä vahvemmin myös Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa.

Tasa-arvoa edellytetään varhaiskasvatukselta ilman tarkempia määrittelyjä siitä, mitä se käytännössä tarkoittaa. Tasa-arvo-osaamista ei myöskään tueta varhaiskasvattajien koulutuksessa. Tällä hetkellä varhaiskasvatuksessa tehtävä tasa-arvotyö ja tasa-arvoon liittyvät täydennyskoulutukset ovat pääsääntöisesti riippuvaista yksittäisistä hankkeista.

Jotta sukupuolten tasa-arvo toteutuu suomalaisessa varhaiskasvatuksessa, tulee tasa-arvoa tukea rakenteellisesti koulutuksen ja suunnittelun avulla.

LÄHTEET

- Alasaari, Nea 2013: Lasten leikkiä – sukupuolitietoinen näkökulma päiväkodin arkeen. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Alasuutari, Maarit 2010: Suunniteltu lapsuus. Keskustelut lapsen varhaiskasvatuksesta päivähoidossa. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Maarit & Karila, Kirsi 2009: Lapsuuden ja lapsen tulkinnat lapsikohtaisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa. Teoksessa Alanen, Leena & Karila, Kirsti (toim.): Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere: Vastapaino. 70–88.
- Alila, Kirsi; Eskelinen Mervi; Estola, Eila ym. 2014: Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevan työryhmän tueksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:12. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Koulutuspolitiikan osasto.
- Cherney, Isabelle D., Kelly-Vance, Lisa, Gill Glover Katrina, Ruane, Amy, Oliver Ryalls Brigitte 2003: The Effects of Stereotyped Toys and Gender on Play Assessment in Children Aged 18–47 Months. *Educational Psychology*, Vol 23, No. 1. 2003.
- Diskrimineringsombudsmannen 2015: Lika rättigheter i förskolan – ett stöd i förskolans lika behandlingsarbete. Stockholm: DO.
- Eidevald, Christian 2009: Det finns inga tjejbestämmare – Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek. Jönköping: ARK Tryckaren AB.
- Eidevald, Christian 2011: “Anna bråkar!” - att göra jämställdhet i förskolan. Stockholm: Liber.
- Finlex 36/1973: Varhaiskasvatuslaki. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036>
- Finlex 609/1986: Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Finlex 60/1991: Asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060>
- Finlex 628/1998: Perusopetuslaki. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Finlex 731/1999: Suomen peruslaki. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Haataja, Marja-Leena 1992: Tasa-arvokasvatusprojekti neljässä kajaanilaisessa päiväkodissa vuosina 1987–1990. Loppuraportti. Oulun yliopisto Kajaanin täydennyskoulutusyksikkö.
- Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2012–2015. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:10. Tampere: Juvenes Print - Tampereen yliopistopaino Oy.

- Heikkilä, Mia 2013: Hållbart jämställdhetsarbete i förskolan och skolan i Norden. Med lärande exempel. Norden. TemaNord 2013:557. Köbenhavn: Nordiska ministerrådet.
- Helsingin kaupungin varhaiskasvatusvirasto 2013: Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma. Oppaita ja työkirjoja. <http://www.hel.fi/static/vaka/liitteet/ph/Vasu2013.pdf> (haettu 6.10.2015).
- Henkel, Kristina 2009: En jämställd förskola. Teori och praktik. Falun: Scandbook AB.
- Henkel, Kristina & Tomicic, Marie 2009: Ge ditt barn 100 möjligheter istället för 2. Om genusfällor och genuskruken i vardagen. Tallinn: Printon.
- Hilliard, Lacey J. & Liben, Lynn S. 2010: Differing Levels of Gender Salience in Preschool Classrooms: Effects on Children's Gender Attitudes and Intergroup Bias. *Child Development*. 81: 6. 1787–1798.
- Huuska, Maarit & Karvinen, Marita 2012: Persoona on aina enemmän kuin sukupuoli. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 31–53.
- Ikävalko, Elina 2010: Suunnittelu on tekoja – tasa-arvosuunnittelu osana koulujen tasa-arvotyötä. Teoksessa Suortamo, Markku; Tainio, Liisa; Ikävalko, Elina; Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim.): Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus. 145–158.
- Jämställd skola: <http://www.jamstalldskola.se/vad-ar-jamstalldhet/styrdokument.shtml> (haettu 22.10.2015).
- Jääskeläinen, Liisa; Hautakorpi, Johanna; Onwen-Huma, Hanna; Niittymäki, Hanna; Pirttijärvi, Anssi; Lempinen, Miko; Kajander, Valpuri 2015: Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. http://www.oph.fi/download/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji.pdf
- Katainen, Reija 2014: Varhaiskasvatusta sukupuolisensitiivisesti. Teoksessa Pulkkinen & Roihuvuo (toim.): Erkanevat koulutuspolut - koulutuksen tasa-arvon tila 2010-luvulla. Espoo: Suomen ylioppilaskuntien liitto.
- Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.) 2007: Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluissa ja koulussa. SEIS – Suomi eteenpäin ilman syrjintää. Työministeriö. Helsinki: Edita.
- Kurikka 2013: Kurikan kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma 2013. http://www.kurikka.fi/files/Tiedostot/Vasu_2013.pdf (haettu 6.10.2015).
- Kuusi, Heli; Jakku-Sihvonen, Ritva; Koramo, Marika 2009: Koulutus ja sukupuolten tasa-arvo. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. 52/2009.
- Kruse, Anne-Mette 1998: Tyttö- ja poikapedagogiikat: käytäntöjä ja perspektiivejä. Teoksesta Arnesen, Anne-Lise (päätoim.): Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä. Helsingin yliopiston Vantaan täydennyskoulutuslaitoksen julkaisu. 17/1999. Helsinki: Yliopistopaino. 35–49.

- Lappalainen, Sirpa 2004: They say it's a Cultural Matter: gender and ethnicity at preschools. *European Educational Research Journal* 3: 3. 642–657.
- Lappalainen, Sirpa 2006: Kansallisuus, etnisyyt ja sukupuoli lasten välisissä suhteissa ja esiopetuksen käytännöissä. *Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia* 205. Helsinki: Yliopistopaino.
- Leppänen, Taru 2010: Vallatonta musiikkia. *Lastenmusiikkikulttuuri 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Norden: <http://www.norden.org/en/fakta-om-norden-1/gender-equality-indicators/family-and-care/children-in-day-care> (haettu 19.11.2015).
- OECD (2014), *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*, OECD Publishing. <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf> haettu 15.12.2015.
- Olafsdóttir, Margret Pala 1998: Tyttö- ja poikapedagogisia käytäntöjä päiväkotia "Hjallissa." Teoksessa Arnesen, Anne-Lise (päätoim.): *Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*. Helsingin Yliopiston Vantaan täydennyskoulutuslaitoksen julkaisuja 17. Helsinki: Yliopistopaino. 51–62.
- Opetushallitus 2014: *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:94*.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) 2015a: *Varhaiskasvatustilan ensimmäinen vaihe voimaan 1.8.2015: Lakimuutoksen keskeinen sisältö*. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/vireilla_koulutus/varhaiskasvatus/liitteet/Vaka1_liite.pdf haettu 7.12.2015.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) 2015b: *Varhaiskasvatuksen kehittämisen ja tutkimuksen painopistealueet*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2015:19.
- Paju, Elina 2013: *Lasten arjen ainekset. Etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, ruumiillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa*. Episteme-sarja. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Paumo, Milla 2012: *Totuttujen toimintamallien tiedostaminen*. Teoksesta *Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus. 141–157.
- Repo, Laura 2013: *Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Rossi-Salow, Minna 2012: *Tasa-arvoinen kasvatuskumppanuus ja vertaistuki*. Teoksesta *Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus. 159–174.
- SFS 1100/1985: Skollag https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-19851100_sfs-1985-1100/?bet=1985:1100
- SFS 567/2008: Diskrimineringslag https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/

SFS 800/2010: Skollag https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/?bet=2010:800

Skolverket 2011: Läroplan för förskolan Lpfö 98. Reviderad 2010. Stockholm: Edita.

Stakes 2005: Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005. Stakes oppaita 56. Helsinki: Stakes.

Sundell, Sara & Forsblom-Sinisalo, Paula 2012: Haasta normit – laajenna lapsen mahdollisuuksia. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 125–139.

Syrjäläinen, Eija & Kujala, Tiina 2010: Sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus - vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa Suortamo, Markku; Tainio, Liisa; Ikävalko, Elina; Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim.): Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus. 25–40.

Tainio, Liisa & Teräs, Tiina 2010: Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Raportit ja selvitykset 2010:8. Opetushallitus.

Tampereen kaupunki 2007: Tampereen varhaiskasvatussuunnitelma 2007. Hyvinvointipalvelut. [Julkaisuja 2/2007. http://www.tampere.fi/tiedostot/t/D4Vtwmf8d/varhaiskasvatussuunnitelma.pdf](http://www.tampere.fi/tiedostot/t/D4Vtwmf8d/varhaiskasvatussuunnitelma.pdf) (haettu 6.10.2015).

Tanhua, Inkeri; Mustakallio, Sinikka; Karvinen, Marita; Huuska, Maarit & Aaltonen, Milla 2015: Tietopaketti sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta oppilaitoksille, työpaikoille ja viranomaisille. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta (TANE) 2015: Arvio koulutuksen tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden tilasta. Lausunto lapsiasiavaltuutetulle. 9/4.1/15. <http://tane.fi/documents/1429808/1881550/Arvio+koulutuksen+tasa-arvon+ja+yhdenvertaisuuden+tilasta+lapsiasiavaltuutetulle/3ab2e141-bf3e-4519-a920-c1fe9f49c38c> (haettu 13.12.2015).

Tasa-arvoinen varhaiskasvatus: <http://www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/>

Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012: Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta. Tasa-arvojulkaisuja 2012:1.

Teräs, Tiina 2010: Tasa-arvoinen varhaiskasvatus? Tapaustutkimus sukupuolesta ja tasa-arvosta päiväkodin arjessa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Turku 2013: Turun varhaiskasvatussuunnitelma. http://www.turku.fi/sites/default/files/atoms/files/turun_varhaiskasvatussuunnitelma_2013.pdf (haettu 6.10.2015).

THL: Varhaiskasvatus <https://www.thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut/varhaiskasvatuspalvelut> (haettu 6.10.2015).

- Vantaa 2012: Vantaan varhaiskasvatussuunnitelma. Opetuslautakunta 18.12.2012. http://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/105196_Vantaan_varhaiskasvatussuunnitelma_2012.pdf (haettu 6.10.2015).
- Vehviläinen, Marja-Riitta 1974: Sukupuoliroolit lasten päiväkodeissa. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Koulutuspoliittinen jaosto. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Virkki, Päivi 2015: Varhaiskasvatus toimijuuden ja osallisuuden edistäjinä. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 66. Helsinki: University of Eastern Finland.
- Vuorisalo, Mari 2013: Lasten kentät ja pääomat. Osallistuminen ja eriarvoisuuksien rakentuminen päiväkodissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Värtö, Petteri 2000: ”Mies vastaa tekosistaan... siinä missä nainenkin”. Maskuliinisuuden rakentaminen päiväkodissa. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2009: Lastentarhanopettajien jaettuja muisteluja sukupuolesta ja valasta arjen käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 171. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2012a: Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 15–29.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2012b: Tasa-arvo ja sukupuoli varhaiskasvatuksen opetus- ja toimintasuunnitelmissa. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 55–68.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2012c: Hoivan ja vastuun jakautuminen päiväkodissa. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 91–102.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2012d: Suunnittelu tasa-arvoisen varhaiskasvatuksen pohjana. Teoksesta Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.): Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus. 189–197.